

RAFIK ISSA BEEKUN

ISLAMSKA POSLOVNA ETIKA

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA

RAFIK ISSA BEEKUN

ISLAMSKA
POSLOVNA ETIKA

Rafik Issa Beekun

ISLAMSKA POSLOVNA ETIKA

Naslov izvornika:

Rafik Issa Beekun, *Islamic Business Ethics*

© International Institute of Islamic Thought, Herndon, Virginia, USA 1427AH/2006.

Prvo izdanje na bosanskom jeziku. Copyright © 2015 Centar za napredne studije

Sva izdavačka i autorska prava zadržana! Nijedan dio ove knjige ne može biti iznova objavljen, u bilo kojem obliku i na bilo koji način, uključujući fotokopiranje, bez prethodnog pismenog odobrenja izdavača, osim u svrhe kritičkih članaka i stručnih prikaza u kojima je dozvoljeno navoditi kraće odlomke. Također nije dozvoljeno pohranjivanje u elektronske baze podataka i objavljivanje djela na internetu od strane trećih lica.

Izdavači:

• Centar za napredne studije, Sarajevo
www.cns.ba

• **EL-KALEM** - izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u BiH
www.elkalem.ba

Za izdavače:	Ahmet Alibašić Mesud Smajić
Prevodilac:	Aid Smajić
Redaktor prijevoda:	Mirza Sarajkić
Urednici:	Munir Mujić i Mustafa Prljača
Tehnički urednik:	Ismail Ahmetagić
Lektor:	Hurija Imamović
Dizajn korice:	Tarik Jesenković
Štampa:	"Dobra knjiga" Sarajevo
Za štampariju:	Izudin Šikalo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

174:28

BEEKUN, Rafik Issa

Islamska poslovna etika / Rafik Issa Beekun ; s
engleskog preveo Aid Smajić. - Sarajevo : Centar
za napredne studije, CNS : El-Kalem, 2015. - 121
str. ; 21 cm. - (Biblioteka Posebna izdanja /
El-Kalem)

Prijevod djela: Islamic business ethics. -
Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-022-11-1 (Centar za napredne
studije)

ISBN 978-9958-23-398-2 (El-Kalem)

COBISS.BH-ID 22157574

RAFIK ISSA BEEKUN

ISLAMSKA POSLOVNA ETIKA

S engleskog preveo: Aid Smajić

BIBLIOTEKA **POSEBNA IZDANJA**

CNS
CENTAR ZA NAPREDNE STUDIJE
CENTER FOR ADVANCED STUDIES
S A R A J E V O

القلم
el-Kalem

Sarajevo, 2015./1436. god. po H.

Izdanje ove knjige je realizirano zahvaljujući podršci
Međunarodnog instituta za islamsku misao (IIIT)
INTERNATIONAL INSTITUTE OF ISLAMIC THOUGHT
Herndon, Virginia & London

Mišljenja iznesena u tekstu odražavaju stavove autora
i nisu nužno stavovi izdavača i sponzora.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	9
ISLAMSKA POSLOVNA ETIKA.....	11
DEFINIRANJE ETIKE.....	13
FAKTORI KOJI UTIČU NA ETIČKO PONAŠANJE U ISLAMU	15
Pravna tumačenja	15
Organizacijski faktori.....	17
Individualni faktori	18
<i>Faze moralnog razvoja</i>	18
<i>Osobne vrijednosti i ličnost</i>	19
<i>Uticaj porodice</i>	20
<i>Uticaj vršnjaka</i>	21
<i>Životno iskustvo</i>	21
<i>Situacijski faktori</i>	22
ISLAMSKI ETIČKI SISTEM	23
Alternativni etički sistemi.....	24
<i>Relativizam</i>	25
<i>Utilitarizam</i>	25
<i>Univerzalizam</i>	27
<i>Prava</i>	29
<i>Distributivna pravda</i>	31
<i>Vječni zakon</i>	34
<i>Islamski etički sistem</i>	37
Aksiomi islamske etičke filozofije	38
<i>Jedinstvo (tevhid)</i>	39
<i>Umjerenost</i>	41

<i>Sloboda volje</i>	43
<i>Odgovornost</i>	45
<i>Dobročinstvo</i>	47
Stepeni dozvoljenog i nedozvoljenog ponašanja u islamu	49
HALAL I HARAM PODRUČJA POSLOVANJA	53
Halal zarada	53
<i>Posao u poljoprivredi</i>	54
<i>Posao u industriji i drugim profesionalnim područjima</i>	55
Haram zarada	56
<i>Trgovanje alkoholom</i>	56
<i>Distribuiranje i prodavanje droga</i>	56
<i>Proizvodnja i prodaja haram dobara</i>	57
<i>Prostitucija</i>	58
<i>El-Garer</i>	58
<i>Zabranjeni oblik raspodjele usjeva</i>	59
PROMICANJE ATMOSFERE MORALA U ORGANIZACIJI	61
ISLAMSKO RAZUMIJEVANJE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI ORGANIZACIJE	63
Organizacija i interesne strane (dioničari)	63
<i>Odnos kompanije prema svojim uposlenicima</i>	65
<i>Odnos uposlenih naspram firme</i>	68
<i>Odnos firme naspram drugih ineteresnih strana</i>	69
Prirodno okruženje.....	80
<i>Odnos prema životinjama</i>	81
<i>Zagađenje okoline i vlasnička prava</i>	82
<i>Zagađenje okoline i slobodni resursi (vazduh, voda itd.)</i>	83
Opće društveno dobro	84
Argumenti “za” i “protiv” društvene odgovornosti	85

Organizacijski modeli društvene responzivnosti	88
<i>Društvena opstrukcija</i>	88
<i>Društvena obligacija</i>	88
<i>Društveni odaziv</i>	89
<i>Društveni doprinos</i>	89
UPRAVLJANJE	
DRUŠTVENOM ODGOVORNOSTI	91
Eksplicitni organizacijski pristupi.....	91
<i>Usvajanje etičkog kodeksa</i>	91
<i>Etički nadzor</i>	96
<i>Imenovanje etičkog advokata</i>	96
<i>Selekcija i obuka</i>	97
<i>Prilagođavanje sistema nagrađivanja</i>	97
Implicitni organizacijski pristupi	98
<i>Promjena kulture</i>	98
<i>Uzbunjivanje (zviždanje)</i>	98
Obavljanje društvenog audita.....	99
ETIČKI VODIČ ZA MUSLIMANE PODUZETNIKE	101
KAZNA I POKAJANJE	
ZBOG NEETIČNOG PONAŠANJA	107
Nema prisile u etičnom ponašanju.....	107
<i>Ukoliko posređujete, bit ćete nagrađeni</i>	107
Filozofija kazne u islamu	108
ISKUSTVA, VJEŽBE I UPITNICI	109
Etička dilema Redžepa Saleha.....	109
Test etičnosti.....	111
Kompanija za istraživanje	
nafte i gasa (OGEL), Malezija, Ltd.....	114
Možete li proći ovaj ispit za posao?	118
Vježba etičkih uloga: Samijeve avanture.....	120

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog

PREDGOVOR

Ovo je prvo izdanje *Islamske poslovne etike*. Knjiga je namijenjena poslovnim ljudima među muslimanima ili uposlenicima koji se svakodnevno moraju suočavati s etičkim izazovima. U knjizi sam pokušao izložiti ključne principe menadžmenta iz islamske perspektive. Molim Allaha, dž.š., da knjiga posluži svrsi za koju je napisana – da bude od pomoći muslimanima.

Dr. Rafik I. Beekun
Univerzitet u Nevadi
1. novembar 1996.

ISLAMSKA POSLOVNA ETIKA

Vi ste najbolja zajednica koja se ikad među svijetom pojavila, vi dobro da se čini zapovijedate, a zlo da se radi zabranjujete, i u Allaha vjerujete. (Kur'an, 3:110)

Svakoga dana pojedinci se na svom radnom mjestu susreću s nedoumicama etičke prirode i rijetko znaju kako ih riješiti. Nedavni pregled članaka objavljenih u toku samo jedne sedmice u časopisu *Wall Street Journal* otkrio je čitav niz takvih pitanja s kojima se uposleni suočavaju: krađe, laganje, podvale, prevare, itd...¹ Izvještaji iz SAD-a i s međunarodnog nivoa ukazuju na rašireno prisustvo neetičkog ponašanja na poslu. Nedavna analiza 2000 vodećih američkih korporacija, naprimjer, otkrila je da se sljedeći etički problemi – a koji su poredani prema njihovom značaju – povezuju s menadžerima: 1) zloupotreba droga i alkohola, 2) krađa od strane uposlenih, 3) konflikt interesa, 4) problemi vezani za kontrolu kvalitete, 5) diskriminacija prilikom upošljavanja i unapređenja, 6) zloupotreba zaštićenih informacija, 7) zloupotreba obračuna troškova kompanije, 8) obustava proizvodnje u preduzeću i otpuštanja, 9) zloupotreba imovine kompanije i 10) zagađenje okoliša.² Na međunarodnom planu, etičke vrijednosti poslovanja također su potcijenjene. U jednom

¹ J.O., Cherrington, i D.J., Cherrington, "A Menu of Moral Issues: One Week in the Life of the *Wall Street Journal*", *Journal of Business Ethics*, (11), 1993, str. 255-265.

² *America's Most Pressing Ethical Problems*, Washington, DC, The Ethics Resource Center, 1990, str. 1.

prikazu 300 kompanija širom svijeta, preko 85% izvršnih direktora naznačilo je da su sljedeća pitanja među njihovim najvećim etičkim problemima: konflikt interesa u slučaju uposlenih, neprimjereni pokloni, seksualno zlostavljanje i nedopuštene isplate.³

Je li muslimanski poduzetnik naivan ukoliko se etički ponaša u globalno konkurentnom okruženju? Odgovor na ovo pitanje je odlučno: "Ne!" Prema islamskom učenju, etika prožima sve aspekte života. Shodno tome, uslovi vječnog uspjeha ili *felaha* jednaki su za sve muslimane, bilo da se radi o njihovom poslovanju ili obavljanju svakodnevnih aktivnosti. Bez specificiranja bilo kakvog konteksta, Allah, dž.š., opisuje uspješne ljude kao one koji "dobru (*hajr*) pozivaju, čestitost i poštenje (*ma'ruf*) naređuju, a zlo (*munker*) zabranjuju".⁴ Međutim, koje specifične standarde ponašanja unutar poslovnog konteksta treba slijediti jedna kompanija? Kakva je odgovornost jednog muslimanskog poduzetnika naspram internih i eksternih interesnih strana? Iako na višem nivou predstavnici uprave neke kompanije mogu pokazivati uzorno etičko ponašanje, kako potaknuti menadžere na nižem i srednjem nivou da se ponašaju na sličan etički način? Koje su to smjernice koje bi osigurale konzistentno etičko ponašanje u okviru islamskog poslovanja?

³ Marry Baumann, "Ethics in Business". *USA Today*. Ovdje je autorica citirala podatke preuzete iz "Conference Boarda".

⁴ Kur'an, 3:104.

DEFINIRANJE ETIKE

Etiku je moguće definirati kao skup moralnih principa koji odvajaju ispravno od pogrešnog. To je normativna oblast jer propisuje šta bi trebalo da neko čini ili ne čini. Poslovna etika, koju nekada nazivaju i etikom menadžmenta ili organizacijskom etikom, svoj referentni okvir jednostavno ograničava na organizacije.

U islamskom kontekstu, pojam koji bi u Kur'anu bio najbliži etici jeste *huluk*.⁵ Kur'an također koristi čitavu jednu lepezu termina kako bi opisao pojam dobrote: *hajr* (dobrota), *birr* (čestitost), *kist* (pravičnost), *'adl* (uravnoteženost i pravednost), *hakk* (istina i ispravnost), *ma'ruf* (poznato i dopušteno) i *takva* (pobožnost). Pobožni postupci opisani su kao *salihat*, a grešni kao *sejji'at*.⁶

⁵ Kur'an, 68:4. Želim zahvaliti dr. Džemalu Bedeviju za ovu sugestiju.

⁶ Majid Fakhry, *Ethical Theories in Islam*, Leiden: E.J. Brill, 1991), str. 12-13.

FAKTORI KOJI UTIČU NA ETIČKO PONAŠANJE U ISLAMU

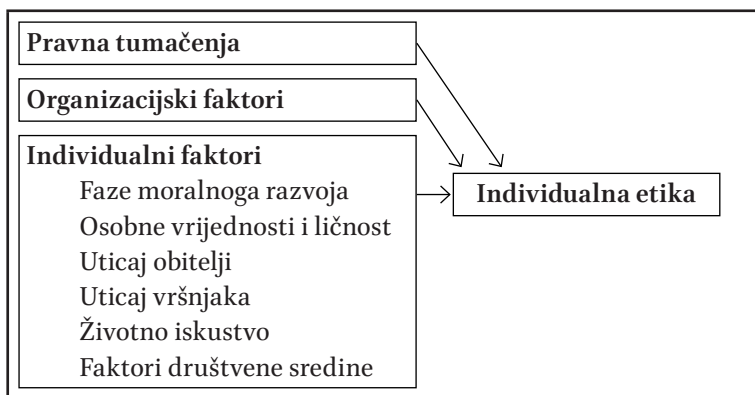
Definiranje etičkog ponašanja ovisi o faktorima koji definiraju i određuju etičko ponašanje. Ovi faktori prikazani su u tabeli 1.

PRAVNA TUMAČENJA

U sekularnim društvima pravna tumačenja zasnovana su na aktuelnim i često promjenjivim vrijednostima i standardima, a u islamu su ove vrijednosti i standardi utvrđeni Šerijatom i zbirkom ranijih *fikhskih* mišljenja. Rezultat ovako različitih pristupa začuđujući je: nekada je u SAD-u bilo dozvoljeno diskriminirati žene i manjine prilikom zapošljavanja, a sada zakoni smatraju nezakonitim diskriminirati ove grupe. Nasuprot tome, islam je ženama dao stalna i neotuđiva prava i nikada nije diskriminirao manjine po bilo kojem osnovu. Ebu Zerr, r.a., naprimjer, prenosi da mu je Poslanik, s.a.v.s., rekao:

*Gledaj: ti nisi bolji od onoga koji ima bakarnu ili crnu kožu osim po pobožnosti.*⁷

⁷ *Miškat el-Mesabih*, hadis br. 5198, (Misli se na hadisko djelo Muhammeda ibn Abdillaha Hatib el-Tibrizija, u. 1340. – op. prev.), a hadis bilježi Ahmed u svom *Musnedu*.

Tabela 1. Odrednice individualne etike⁸

Slično tome, islamski etički sistem ne prihvaća koncept *caveat emptor*, koji su mnogi zapadni sudovi smatrali validnim u nekoliko nejasnih slučajeva. Tako Enes ibn Malik, r.a., prenosi sljedeći hadis:

Allahov Poslanik, s.a.v.s., zabranio je prodavanje plodova dok ne sazriju. Potom je upitan: “Šta znači dok ne sazriju.” “Dok dobro ne pocrvene” – rekao je on, a zatim kazao: “Šta misliš, kada bi mu Allah kasnije omeo taj plod, kako bi neko od vas mogao uzeti imovinu (novac) svoga brata?”⁹

Hanefijska interpretacija islamskog vjerzakona potvrđuje ovo akcentiranje pravičnosti i poštenja:

Ukoliko prodavac prodaje imovinu kao da posjeduje određeno poželjno svojstvo, ali se pokaže da predmetna imovina nema to svojstvo, onda kupac ima mogućnost da poništi kupovinu ili da prihvati prodati predmet za cijeli iznos dogovorene cijene. To se zove mogućnost pogrešnog opisa.¹⁰

⁸ Jay B. Barney i Ricky W. Griffin, *The Management of Organizations*, Houghton Mifflin Company, 1992, str. 720.

⁹ *Sahih el-Buhari*, “Kitab el-buju”, hadis br. 2197.

¹⁰ *Medželle* (Hanefijski priručnik za osmanske sudove), odlomak II. “Mogućnost pogrešne deskripcije”, str. 310.

ORGANIZACIJSKI FAKTORI

Organizacija također može imati uticaj na ponašanje svojih članova. Jedan od ključnih izvora organizacijskog uticaja jeste stepen predanosti lidera organizacije etičkom ponašanju, a što je moguće pratiti putem etičkog kodeksa, izjava koje se tiču organizacijskih smjernica, obraćanja, publikacija, itd... Korporacija Xerox, naprimjer, ima kodeks etičkog ponašanja od 15 stranica, čija jedna sekcija naglašava:

Mi smo pošteni prema našim klijentima. Nema skrivenih dogovora, potkupljivanja, tajni niti poigravanja sa cijenama. Podmićivanje u bilo kojoj formi vodi otpuštanju svakog takvog pojedinca. Doslovno svakog.

Ovo pravilo je jasno i ono povezuje neetičko ponašanje s negativnim konsekvencama.

Etički kodeksi sve su popularniji u mnogim organizacijama i često se razlikuju od jedne do druge grane industrije. Iako takvi pravilnici mogu pospješiti etičko ponašanje među članovima organizacije, njihova je upotreba nekada neprijemljena. Neke organizacije mogu trgovati ili prodavati opojna sredstva (*hamr*) ili neke druge *haram* proizvode ili usluge, pa je odatle kodeks takve organizacije u cijelosti neetički. Razvoj i provođenje etičkog kodeksa u organizacijama ove vrste očigledno je pogrešan zato što Allah, s.v.t., kaže u Kur'anu:

Pitaju te o vinu i kocki. Ti reci: "U tome dvome grijeh je veliki a i neke koristi za ljude! Ali, grijeh njihov veći je od koristi njihove!"¹¹

Međutim, općenito govoreći, organizacije koje se bave *halal* poslovima mogu poticati etičko ponašanje kroz razvoj islamskog etičkog kodeksa.

¹¹ Kur'an, 2:219.

INDIVIDUALNI FAKTORI

Pojedinci dolaze na posao s različitim vrijednostima. U tom smislu, faktori koji mogu uticati na nečije etičko ponašanje uključuju faze moralnog razvoja, lične vrijednosti i moral, uticaj porodice i vršnjaka, te životno iskustvo.

Faze moralnog razvoja

Poslanik, s.a.v.s., sugerirao je da čovjek prolazi kroz dva stadija moralnog razvoja, onaj sporedni ili stadij prije spolne zrelosti i stadij odrasle dobi. U hadisu koji prenosi Aiša, r.a., ona kaže:

Božiji Poslanik, s.a.v.s., rekao je: "Kalem (pero) ne zapisuje djela trojici ljudi: maloumnoj osobi dok mu se pamet ne vrati, spavaču dok se ne probudi i dječaku dok ne dostigne zrelost."¹²

Iz citiranog hadisa dva se zaključka mogu izvesti. Prvo, određene kategorije ljudi nisu odgovorne za svoje ponašanje, uključujući osobu koja spava, ludaka i dijete prije punoljetstva. Drugo, osoba nije odgovorna za svoje postupke sve do dobi mentalne zrelosti.

Pored fizičkog i mentalnog razvoja, islamski učenjaci¹³ smatrali su da postoje tri stanja ili stadija u razvoju čovjekove duše ili *nefsa*: 1) *emmare* (Kur'an, 12:53), duša koja je sklona zlu i koja će, ukoliko ne bude praćena i stavljena pod kontrolu, dovesti do čovjekove propasti, 2) *levvame* (Kur'an, 75:2), duša koja svjesno osjeća zlo, opire mu se, nakon pokajanja moli za Allahovu milost i oprost, pokušava se popraviti, te se

¹² Hadis bilježi Ebu Davud, hadis br. 4384.

¹³ S.A. Rizvi, *Muslim Tradition in Psychotherapy and Modern Trends*, Lahore, Pakistan, Institute of Islamic Culture.

nada da će biti spašena, 3) *mutme'inne* (Kur'an, 89:27), duša na najvišem stepenu, kada se postiže potpuni mir i zadovoljstvo nakon što je 'akl (razum) pod kontrolu stavio zle ljudske sklonosti.¹⁴ Ako musliman ustrajava u neetičnom ponašanju, on tada podliježe uticaju *emmare*, a ukoliko se ponaša na jedan islamski način, on se onda bori protiv zlih impulsa *emmare*, te odaziva na smjernice *levvame* i *mutme'inne*. Naravno, ono što će odrediti njegovo etičko ponašanje i interakciju između ova tri stanja duše jeste njegov stepen *takvaluka* ili pobožnosti. Ovisno od stepena na kojem se njegov *nefs* nalazi, te da li pobjeđuje ili gubi u bici protiv kušnji i zla, on može biti manje ili viši sklon etičnom ponašanju.

Osobne vrijednosti i ličnost

Individualne vrijednosti i moral također određuju etičke standarde pojedinca. Osoba koja naglašava poštenje drugačije će se ponašati od osobe koja ne poštuje imovinu drugih ljudi. Interesantno je da prema islamskom učenju nestajanje poštenja predstavlja jedan od znakova blizine Sudnjeg dana. Ebu Hurejre, r.a., prenosi:

Dok je Vjerovjesnik, s.a.v.s., na jednom skupu pričao narodu, došao je neki beduin i upitao: "Kada će biti Sudnji čas?". Međutim, Allahov Poslanik, s.a.v.s., nastavio je govoriti. Neki su ljudi rekli: "Vjerovjesnik, s.a.v.s je čuo pitanje i nije mu to prijalo." Neki drugi su rekli: "Naprotiv, nije ga čuo."

Kada je Vjerovjesnik, s.a.v.s., završio svoje izlaganje, upitao je: "Gdje je" – mislim da je rekao – "onaj što je pitao za Sudnji čas?" "Tu sam, Allahov Poslaniče", odgovori beduin. "Kada amanet (povjerenje) bude pronevjeren, (tada) očekuj Sudnji čas" – odgovorio je Muhammed, s.a.v.s. "Kako će

¹⁴ Ibid, str. 50-51.

biti pronevjerenost?” upitao je čovjek. “Kada se povjeri posao onom koji nije za njega kvalifikovan, očekuj Sudnji čas”, objasnio je Muhammed, s.a.v.s.¹⁵

Ključna personološka varijabla koja može uticati na etičko ponašanje osobe jeste njen lokus kontrole. Lokus kontrole individue određuje stepen u kojem ona doživljava da njeno ponašanje doista ima uticaja na njen sopstveni život. Pojedinaac ima interni lokus kontrole ukoliko vjeruje da može kontrolisati dešavanja u svom životu. Shodno tome, osobe s internim lokusom kontrole sklone su preuzimanju odgovornosti za posljedice svog ponašanja. Pojedinci s eksternim lokusom kontrole, na drugoj strani, vjeruju da njihov život određuje sudbina, sreća ili drugi ljudi. Takve su osobe sklone vjerovati da vanjske sile determiniraju hoće li se oni ponašati etično ili ne. Općenito, internalisti su skloniji donošenju etičnih odluka, za razliku od eksternalista, manje od njih podliježu pritisku da se ponašaju etički neprimjerenost, pa se opiru zahtjevima da povređuju druge, makar to od njih tražili i njihovi nadređeni.¹⁶

Uticaj porodice

Ljudi svoje etičke standarde počinju formirati još kao djeca. Poslanik, s.a.v.s., naglasio je značaj obiteljskog odgoja riječima:

Naređujte svojoj djeci da klanjaju kad napune sedam godina, a kaznite ih zbog toga (propuštanja namaza) kada napune deset godina i razdvojite ih u postelji.¹⁷

¹⁵ *Sahih el-Buhari*, “Kitab el-’ilm”, hadis br. 59.

¹⁶ H.M. Lefcourt, *Locus of Control: Current Trends in Theory and Research*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1982, 2nd edition.

¹⁷ Hadis prenosi ‘Abdullah ibn ‘Amr ibn el-’As, bilježi Ebu Davud, hadis br. 495. Prilikom razgovora o ovom hadisu sa Dr. Džemalom Bedevijem, on je istakao da

Ovdje se implicira da ukoliko želite da vaša djeca odrastaju kao dobri muslimani, onda s njihovim oblikovanjem treba da počnete u ranoj dobi. Djeca su sklona da usvoje visoke standarde etičnosti ukoliko vide da ih se i drugi članovi porodice konzistentno pridržavaju, te ukoliko su nagrađena za moralno ponašanje, a kažnjena za laž, krađu i sl. Kontradiktorna poruka roditelja kod djeteta će vjerovatno izazvati neetično ponašanje. Jedan primjer takve kontradiktorne poruke roditelja je onaj kada se djetetu kaže da je krađa loša, a onda mu se daruju stvari “posuđene” iz roditeljeve kancelarije na poslu.

Uticaj vršnjaka

Kako djeca rastu i kreću u školu, dolaze pod uticaj vršnjaka s kojima se svakodnevno susreću. Tako, ukoliko djetetovi prijatelji počnu crtati grafite, dijete će ih možda oponašati. Ako djetetovi vršnjaci izbjegavaju takvo ponašanje, dijete će se vjerovatno ponašati na isti način.

Životno iskustvo

Bili pozitivni ili negativni, ključni događaji utiču na živote ljudi i određuju njihova moralna uvjerenja i ponašanje. Iskustvo hadždža Malcolma X-a imalo je izuzetno važan uticaj na njegov kasniji život kao muslimana:

Bilo je na desetine hiljada hodočasnika iz cijeloga svijeta. Bili su različitih boja, od plavookih i plavokosih do tamnoputih Afrikanaca. Međutim, svi mi učestvovali smo u istim obredima, pokazujući pritom duh jedinstva i bratstva za

islam nije za “šibanje” djece. Oni bi s desetom godinom trebalo samostalno da žele slijediti modele ponašanja koje im predstavljaju njihovi roditelji i obavljati dnevne namaze. U protivnom, treba primijeniti blagu ali primjerenu kaznu.

koji sam zbog svog iskustva u Americi vjerovao da nikada ne može postojati između bijelaca i drugih rasa.

*Amerika treba razumjeti islam zato što je to religija koja iz svog društva jednostavno briše problem rasizma.[...] Nikada prije nisam vidio iskreno i istinsko bratstvo koje praktici-
raju sve rase zajedno bez obzira na njihovu boju.*

Možda će vas ove moje riječi šokirati, ali ono što sam vidio i doživio i na ovom hodočašću natjeralo me da promijenim mnoge stavove do kojih sam ranije držao, te da odbacim neke moje ranije zaključke.¹⁸

Situacijski faktori

Ljudi se mogu ponašati neetično u određenim situacijama i zato što ne vide izlaz. Jedan menadžer, naprimjer, može unositi fiktivnu prodaju kako bi pokrio gubitke u njegovoj zoni odgovornosti. Prema islamu, dug je glavni razlog zašto se ljudi ne ponašaju u skladu s etičkim standardima. U hadisu koji prenosi Aiša, r.a., kaže se:

Neko je rekao [Poslaniku, s.a.v.s.]: “Allahov Poslaniče, kako samo često tražiš utočište od duga?” “Zaista čovjek” – reče on – “kada se zaduži, mnogo priča i laže, obećava, pa iznevjeri.”¹⁹

S obzirom na vjerovatnost da će zaduženost dovesti do neetičnog ponašanja, muslimanima koji pozajmljuju preporučeno je da onima koji pozajmljuju pokažu uvidavnost. A od ovih se, s druge strane, traži da dugove vrate na vrijeme.

¹⁸ Alex Haley, *The Autobiography of Malcolm X*, New York, Ballantine Books, 1965, str. 340.

¹⁹ *Sahih el-Buhari*, “Kitab fi el-istikrad”, hadis br. 2397.

ISLAMSKI ETIČKI SISTEM

Islamski etički sistem razlikuje se od sekularnih etičkih sistema i od moralnih kodeksa drugih religija. Tokom cijele ljudske civilizacije ovi sekularni modeli²⁰ davali su prolazne i kratkovidne moralne kodekse s obzirom da su bili utemeljeni na vrijednostima njihovih osnivača, naprimjer, epikurejstva ili sreće zarad sreće. Ovi su modeli općenito propagirali etičke sisteme lišene bilo kakvih religijskih vrijednosti. U isto vrijeme, moralni kodeksi drugih religija često su naglašavali vrijednosti koje su umanjivale značaj ljudskog postojanja na ovom svijetu. Kršćanstvo je, naprimjer, svojim pretjeranim akcentiranjem monaštva podsticalo svoje sljedbenike da se povuku iz vreve svakodnevnog života. Nasuprot tome, moralni kodeks utemeljen u islamskoj etici naglašava odnos čovjeka s njegovim Stvoriteljem. Zbog toga što je Bog Savršeni i Svemoguć, muslimani imaju moralni kodeks koji nije vremenski ograničen niti pod uticajem ljudskih hirova.²¹ Islamski etički kodeks primjenjiv je u svim vremenima zato što je njegov Stvoritelj i Onaj koji bdije nad svim bliži čovjeku od njegove vratne žile i On ima savršeno, vječno znanje. Kako bismo opisali moralni kodeks islama, uporedit ćemo alternativne etičke sisteme s islamskim etičkim sistemom.

²⁰ Jamal Badawi, *Islamic Teachings*, Halifax, NS Canada, pakovanje II, serija F, kasete 1 i 2.

²¹ Loc. cit.

ALTERNATIVNI ETIČKI SISTEMI

Savremena etika razlikuje se od islamskog etičkog sistema na nekoliko načina. Općenito, današnjim etičkim mišljenjem dominira šest etičkih sistema, i oni su ukratko prikazani u tabeli 2.

Tabela 2. Pregled šest glavnih etičkih sistema²²

Alternativni etički sistemi	Kriteriji za donošenje odluka
<i>Relativizam</i> (lični interes)	Etičke ocjene donose se na temelju ličnog interesa i potreba.
<i>Utilitarizam</i> (procjena gubitaka i koristi)	Etičke odluke donose se na temelju posljedica koje nastaju ovim odlukama. Neki postupak je etičan ukoliko donosi najveću korist za najveći broj ljudi.
<i>Univerzalizam</i> (dužnost)	Etičke odluke naglašavaju namjeru odluke ili postupka. Pod sličnim okolnostima svaka osoba treba donijeti slične odluke.
<i>Prava</i> (individualna zasluga)	Etičke odluke naglašavaju jednu jedinstvenu vrijednost, slobodu i zasnovane su na individualnim pravima koja osiguravaju slobodu izbora.
<i>Distributivna pravda</i> (pravičnost i jednakost)	Etičke odluke naglašavaju jednu jedinstvenu vrijednost, pravednost i osiguravaju pravičnu raspodjelu bogatstva i koristi.
<i>Vječni zakon</i> (objava)	Etičke odluke donose se na osnovu vječnog zakona objavljenog u svetom tekstu.

²² Prilagođeno uz dozvolu J.W. Weissa, *Business Ethics: A Managerial, Stakeholder Approach*, Belmont, CA, Wadsworth Publishing, 1994. Reproducirano uz dozvolu izdavača.

Relativizam

Relativizam naglašava da se ne može koristiti nikakav univerzalni kriterij kako bi se utvrdilo da je neki postupak etičan ili ne. Svaka osoba koristi svoj vlastiti kriterij, a on se može razlikovati od kulture do kulture. Shodno tome, etički karakter različitih društvenih vrijednosti i ponašanja posmatra se unutar specifičnog kulturnog konteksta.²³ Odatle su biznismeni koji se bave poslovima u drugoj zemlji ograničeni njenim normama i vrijednostima.

S ovim etičkim sistemom povezano je nekoliko problema. Kao prvo, škola relativizma egocentričnog je karaktera, jer se fokusira isključivo na pojedinca i zanemaruje bilo kakvu interakciju ili doprinos izvana.²⁴ Ovaj pristup u direktnoj je kontradiktornosti s islamom, koji naglašava da etičko ponašanje i vrijednosti pojedinca treba da se zasnivaju na kriterijima utvrđenim u Kur'anu i Sunnetu. Kao drugo, relativizam implicira inherentnu lijenost pojedinca koji donosi odluku jer on ili ona mogu opravdati svoje ponašanje tako što će se jednostavno pozvati na kriterij koji počiva na ličnom interesu. Suprotno tome, islam se distancira od odluka zasnovanih na nečijoj percepciji situacije. Princip konsultiranja s drugim ili princip *šure* sastavni je dio aparature jednog poduzetnika muslimana u procesu donošenja odluka. Egoizmu nema mjesta u islamu.

Utilitarizam

Od Cicerona do Jeremyja Benthama i Johna Stjuarta Milla, utilitaristički pristup etici preživio je gotovo dva milenijuma. Prema njemu, "moralna se vrijednost individualnog

²³ Weiss, str. 64.

²⁴ Loc. cit.

ponašanja može odrediti isključivo preko posljedica dotičnog ponašanja.”²⁵ Neki je postupak etičan ukoliko donosi najveću korist ili “dobro” za najveći broj ljudi. Odatle je utilitarizam²⁶ izrazito orijentiran na posljedice.

Problemi povezani s ovim etičkim sistemom mnogobrojni su. Prvo, ko određuje šta je “dobro” za najveći broj ljudi? Da li je to bogatstvo, zadovoljstvo ili zdravlje? Drugo, šta se dešava s manjinom? Ako većina u SAD-u odluči da će doktrina slobodne ljubavi upravljati zemljom, ko će zaštititi interese manjine koja vjeruje u brak i monogamne odnose kako je to Bog propisao? Treće, kako će gubici i koristi biti procijenjeni kada se radi o stvarima koje nije moguće kvantificirati, kao što je zdravlje? Četvrto, individualna prava i odgovornosti ignoriraju se u korist kolektivnih prava i odgovornosti.²⁷ To je suprotno islamu, koji uvažava i individualna i kolektivna prava. Pored toga, musliman ne može okrivljavati *ummet* za svoje postupke, jer je u konačnici svaka osoba kao pojedinac odgovorna za svoja djela.

*Na Dan kad će duša svaka samo sebe braniti, kad će se duši svakoj sve što je zaradila dati, i nikakva nepravda neće im se učiniti.*²⁸

Na kraju, utilitarizam utvrđuje moralnu vrijednost budućih postupaka putem odmjeravanja njihovih troškova s njihovim koristima pa lahko može otići u krajnost. Ova se opasnost može lahko vidjeti u mikroekonomskom pristupu poslovnoj etici, koji dominira značajnim dijelom razmišljanja o profitu u poduzetništvu na Zapadu.

²⁵ Hosmer, str. 109.

²⁶ Ovdje govorim o *utilitarističkom postupku* (act utilitarianism) a ne o *utilitarističkom pravilu* (rule utilitarianism).

²⁷ Weiss, str. 67.

²⁸ Kur'an, 16:111.

Mikroekonomija ističe princip *pareto optimalnosti* (eng. "pareto optimality"). Ovaj princip naglašava važnost efikasnog korištenja resursa da bi se zadovoljile želje klijenata, odbacuje svaku potrebu za uvažavanjem etičkih načela te prenaglašava značaj uvećavanja profita. Milton Friedman sažima mikroekonomski pristup etici u menadžmentu na sljedeći način:

*Neki trendovi mogli bi tako snažno ugroziti same temelje našeg slobodnog društva, kao kad korporacijski službenici prihvataju društvenu odgovornost, umjesto da za svoje dioničare zarađuju što je moguće više novca.*²⁹

Suprotno mikroekonomskom pristupu poslovnoj etici, uvećavanje profita nije krajnji cilj ili jedini ishod trgovine u islamu. Allah, s.v.t., u Kur'anu kaže:

*Bogatstvo i sinovi nakit su života ovosvjetskoga, a dobra djela, koja vječno traju, bit će kod tvoga Gospodara najbolje nagrađena i najboljega uzdanja.*³⁰

Univerzalizam

Za razliku od utilitarističkog isticanja posljedica etičkih odluka, univerzalizam se fokusira na intencije odluke ili postupka. Ključno pravilo univerzalističke škole jeste Kantov princip *kategoričkog imperativa*, koji podrazumijeva dva aspekta. Prvo, osoba treba izabrati da postupi na određeni način samo ukoliko je spremna svakom drugom na zemlji dozvoliti da u sličnim okolnostima donese identičnu odluku i postupi na potpuno isti način.³¹ Nadalje, druge ljude treba

²⁹ Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, Chicago, University of Chicago Press, 1962, str. 133.

³⁰ Kur'an, 18:46.

³¹ Weiss, str. 68.

tretirati kao da su sami sebi svrha, te da zaslužuju dostojanstvo i poštovanje, i nisu samo sredstvo za ostvarenje nekog cilja. Shodno tome, ovaj se pristup fokusira na *dužnost* koju pojedinac ima prema drugim pojedincima i čovječanstvu.

Problemi s univerzalizmom tiču se toga šta Kant podrazumijeva pod principom *dužnosti*.³² Prema njemu, samo kada djelujemo iz osjećaja dužnosti, naš je postupak etičan. Ukoliko djelujemo jednostavno zarad osjećanja ili ličnog interesa, onda naš postupak nema moralnu vrijednost. Islam, također, uvažava namjeru osobe koja čini neko djelo.

*‘Alkame ibn Vekkas el-Lejsi kaže: “Čuo sam Omera ibn Hattaba, r.a., kada je na mimberu izjavio: “Čuo sam Allahovog Poslanika, s.a.v.s., da kaže: ‘Djela se cijene prema namjerama i svakom čovjeku pripada ono što je naumio, pa ko se iseli (hidžru učini) s namjerom da bi ostvario dobro ovoga svijeta ili radi žene kojom bi se oženio, njegova selidba bit će ono radi čega se i preselio.”’*³³

Međutim, lijepe namjere same po sebi ne čine neki neetični postupak etičnim. Kako to ističe Jusuf el-Karadavi, “lijepe namjere ne čine *haram* prihvatljivim”.³⁴ Kad god musliman lijepu namjeru popratit dozvoljenim djelom, njegov postupak postaje činom *ibadeta*. Doista je Poslanik, s.a.v.s., rekao:

Svaki dan čovjek osvane dužan da podijeli sadaku za svaki zglob svoga tijela. Nazivanje selama onome koga sretne je sadaka; naređivanje dobra je sadaka; zabranjivanje onoga što je pokuđeno je sadaka; ukloniti s puta ono što uznemirava ljude je sadaka; bračni odnos sa suprugom je sadaka.

³² William H. Shaw, *Business Ethics*, Belmont, CA: Wadsworth, 1991, str. 57.

³³ *Sahih el-Buhari*, “Kitab bed’ el-vahj”, hadis br. 1.

³⁴ Jusuf El-Karadavi, *El-Halal ve el-haram fi el-islam*, Indianapolis, USA, American Trust Publications, str. 11.

*Okupljeni upitaše: "Ali ako čovjek zadovoljava svoju strast, Allahov Poslaniče. Je li to sadaka?" On odgovori: "Recite mi, ukoliko bi čovjek svoju strast zadovoljio tamo gdje ne smije, da li bi počinio grijeh?" [...]*³⁵

Pored toga, ukoliko je neko djelo *haram*, onda islam ne dozvoljava da se ono koristi kao sredstvo za ostvarenje nekog moralnog cilja. Drugim riječima, cilj ne opravdava sredstva. Kao što je Poslanik, s.a.v.s., pojasnio, ukoliko neko ostvari bogatstvo *haram* sredstvima, a onda iz njega izdvoji sadaku, neće od nje imati koristi a teret grijeha i dalje ostaje.³⁶

Prava

Pristup etici zasnovan na pravima ističe jednu jedinstvenu vrijednost: slobodu. Da bi se smatrali etičnim, odluke i djela moraju biti zasnovani na individualnim pravima koja garantuju slobodu izbora. Ovaj pristup smatra da pojedinac ima moralna prava koja nisu podložna pregovaranju. Svakom Amerikancu, naprimjer, zakonom su zagwarantirani pravo na slobodu, dostojanstvo i izbor. Ova prava zauzvrat nalažu uzajamne obaveze među interesnim stranama u firmi. Odatle zaposlenik ima pravo na pravičnu plaću i sigurno radno okruženje. Poslodavac, na drugoj strani, ima pravo očekivati da uposlenici neće otkriti njegove poslovne tajne.

Na pravima zasnovan pristup etici moguće je zloupotrijebiti. Pojedinci mogu insistirati da njihova prava imaju pri-

³⁵ Hadis prenosi Ebu Zerr, a bilježi ga Ebu Davud, hadis br. 5223.

³⁶ El-Karadavi, str. 32. Uzmite u obzir, međutim, da nužda nameće izuzetke i da islam ne zaboravlja krize i vanredne situacije s kojima se čovjek može susresti. Kao što se vidi u Kur'anu (2:13), Allah, s.v.t., dozvoljava muslimanu da jede *haram* (naprimjer, svinjetinu, krv, uginule životinje) ukoliko je suočen sa sigurnom smrću od gladi. Pod takvim pritiskom, musliman međutim ne treba sa žudnjom posegnuti za *haramom* i treba se vratiti *halalu* što je prije moguće. Vidi: El-Karadavi, str. 36-38.

oritet u odnosu na prava drugih, što može dovesti do nepravde. Prava također treba da imaju ograničenja. Regulative u industriji koje su korisne za društvo mogu međutim ugroziti prava određenih pojedinaca ili grupa. Odveć revnosne poslovne regulative, naprimjer, koje iz sigurnosnih razloga zahtijevaju određenu vrstu odjeće mogu nepotrebno dovesti u pitanje želju muslimanki za čednim odijevanjem.

Suprotno mitovima koje orijentalisti opetovano ponavljaju, islam podržava slobodu. On, naprimjer, dozvoljava čovjeku slobodu da izabere svoju vjeru.

Allah, s.v.t., u Kur'anu kaže:

U vjeru nema prisile, a Put ispravnosti raspoznaje se od zablude. Ko ne vjeruje u đavola, a vjeruje u Allaha – taj se najčvršćeg prihvatio užeta! Tom užetu nema prekidanja! A Allah sve čuje i sve zna.³⁷

Islam, međutim, ima balansirani pristup ovom pitanju i odbacuje princip slobode bez odgovornosti. Čovjek snosi odgovornost za svoje postupke. Suprotno intuitivnom, najveći se stepen slobode ostvaruje kroz pokornost. Doista, kada osoba jednom (uz)vjeruje u Allaha, s.v.t., doživljava drugačiju slobodu:³⁸

Reci: "On, Allah, Jedan je! Allah je utočište svakome! Nije rođio, nit' rođen je! I niko Mu ravan nije!"³⁹

Islam čovjeka oslobađa od robovanja bilo kome ili bilo čemu osim Allahu, s.v.t.

³⁷ Kur'an, 2:256.

³⁸ Sejjid Kutb, *Social Justice in Islam*, New York, Octagon Books, 1980, str. 32.

³⁹ Kur'an, 112:1-4.

Distributivna pravda

Ovaj pristup etici zasniva se na jedinstvenoj vrijednosti, a to je pravednost. Da bi se smatralo etičnim, odluke i postupci treba da osiguraju podjednaku raspodjelu bogatstva, pogodnosti i odgovornosti. Pet je principa koje je moguće koristiti da bi se osigurala ispravna raspodjela pogodnosti i odgovornosti:⁴⁰

- 1 *Svakome podjednak dio.* Kada neka kompanija vrši raspodjelu svojih godišnjih bonusa, svaka stranka koja na to polaže pravo treba dobiti dio jednak drugoj takvoj stranci.
- 2 *Svakome prema ličnim potrebama.* Pojedincima ili odjelima resurse treba dodjeljivati u skladu s njihovim potrebama.
- 3 *Svakome prema uloženom trudu.* Pod uvjetom da su u svemu drugom jednaki, zaposlenima treba dati povišicu, odnosno umanjiti primanja u skladu s naporom koji su uložili.
- 4 *Svakome prema društvenom doprinosu.* Ako neka kompanija ulaže posebne napore kako bi riješila određene društvene probleme, poput zagađenja sredine, ona treba da dobije finansijski poticaj, koji druge, o okolini manje brižne, kompanije ne bi mogle dobiti.
- 5 *Svakome prema zaslugi.* Odluke u pogledu unapređenja, zapošljavanja i otpuštanja s posla treba donositi na osnovu individualnih zasluga, i nikakvih drugih kvaliteta, kao što su nepotizam, favoriziranje ili lična pristranost.

Islam podržava pravdu. Prema Kur'anu, uloga poruke dostavljene preko Božijih poslanika upravo je bila da uspo-

⁴⁰ Shaw, str. 86-87.

stavi pravdu.⁴¹ Muslimani na vodećim pozicijama potiču se da pravedno postupaju prema svojim kolegama ili njima po-dređenim.

Allahov Poslanik, s.a.v.s., je rekao: "Vođa muslimana je njihov štit. Iza njega se bore i on ih štiti (od tiranina i agresora). Ako on naređuje pokornost Bogu, Uzvišenom i Velikom, i pravedno postupa, imat će veliku nagradu; a ako ne, to će mu se vratiti."⁴²

Islamski principi distributivne pravde podrazumijevaju sljedeće:⁴³

- Svaka osoba ima pravo na vlastitu imovinu individualno ili u partnerstvu s drugima. Dozvoljeno je državno vlasništvo nad ključnim resursima ako je to u javnom interesu.⁴⁴
- Siromašni imaju pravo na dio bogatstva bogatih u onoj mjeri koliko je potrebno da se zadovolje osnovne potrebe svakog pojedinca u društvu. S obzirom da je Allah, s.v.t., počastio Ademove potomke i opskrbio ih blagodatima,⁴⁵ osnovne potrebe moraju biti zadovoljene. Upravo je to razlog zašto je blagoslovljenost *infaka*, dobrovoljnog davanja u svrhu brige o siromašnim, naglašena u Kur'anu i nekoliko hadisa. Poslanik, s.a.v.s., je, naprimjer, rekao:

Najbolja sadaka je nahraniti gladnog.⁴⁶

Islam međutim nema za cilj da među ljudima ukloni sve razlike u prihodima i bogatstvu. Postojanje ovih

⁴¹ Kur'an, 57:25.

⁴² Hadis prenosi Ebu Hurejre, u: *Sahih el-Muslim*, hadis br. 4542.

⁴³ Ziauddin Ahmad, *Islam, Poverty and Income Distribution*, Leicester, UK, The Islamic Foundation, 1991, str. 15-16.

⁴⁴ Za više detalja vidi: Ziauddin Ahmad, 1991.

⁴⁵ Kur'an, 17:70.

⁴⁶ Hadis prenosi Enes ibn Malik, u: *Miškāt el-Mesabih*, hadis br. 1946.

razlika predstavlja dio Allahovog plana i one doprinose normalnom funkcioniranju ekonomije.⁴⁷

- Eksploatacija čovjeka na bilo kojem nivou, u bilo kojem obliku i u bilo kojim okolnostima suprotna je islamskom učenju i mora prestati. Naprimjer, tvornice koje eksploatiraju siromašne u zamjenu za beznačajne plate kako bi smanjili troškove proizvodnje neprihvatljive su u islamu.

Općenito, islam se slaže sa svim principima distributivne pravde kao pristupa etici ali na jedan uravnotežen način. Islam ne podržava slijepu pravednost. Tako musliman koji se nastoji spasiti opresije više zaslužuje pomoć od osobe koja jednostavno traži svoj dio iz imetka bogatih.

Meleki će pitati one koji su prema sebi zgriješili, kad im duše budu uzimali: "Na čemu ste vi bili?" A oni će odgovoriti: "Bili smo na Zemlji tlačeni!" A oni⁴⁸ će pitati: "A zar Zemlja Allahova prostrana nije pa da se po njoj selite?"⁴⁹

Nadalje, zasluge ili društveni doprinos sami po sebi ne iziskuju posebnu pažnju s obzirom da se oboje smatraju statusnim korelatima. Pravda se u islamu ne može modificirati niti odbaciti pozivanjem na status i/ili privilegije. Naprimjer,

Kurejševiče je obuzela briga zbog žene Mahzumije, koja je bila počinila krađu, te su rekli: "Ko bi se za nju mogao zauzeti kod Allahovog Poslanika, i ko bi za to imao smjelosti ako ne Usama, miljenik Allahovog Poslanika, s.a.v.s." On je potom razgovarao s Allahovim Poslanikom, s.a.v.s., ali mu Poslanik reče: "Zar da se zauzimaš protiv izvršenja Allahove kazne?!" Nakon toga Poslanik, s.a.v.s., je održao govor rekavši: "O ljudi, zaista su zalutali oni koji su bili prije vas zato

⁴⁷ Vidi: Kur'an, 43:32; i Ahmed, 1991, str. 19-20.

⁴⁸ Meleki.

⁴⁹ Kur'an, 2:97.

*što su uglednog, kad ukrade, ostavljali, a nad slabićem, kad ukrade, izvršavali kaznu. Tako mi Allaha, kada bi Fatima, kći Muhammedova, ukrala, Muhammed bi joj odsjekao ruku.*⁵⁰

Usporedi ovu odluku Muhammeda, s.a.v.s., s nekonzistentnim ponašanjem kršitelja zakona u muslimanskom svijetu i Sjedinjenim Američkim Državama. Nedavno suđenje i oslobađajuća presuda O.J. Simpsonu ilustrira šta se dešava kada se etika odbacuje. Drugi primjer nekonzistentnosti u zakonu je tretman propisan za ovisnike o kokainu i drugim drogama poput "kreka". Obje su vrsta droga *haram* i štetne. Međutim, s obzirom da je kokain droga izbora kod američkih bijelaca, kazna za korisnike kokaina manja je od one propisane za korisnike "kreka". "Krek" je kokain u sirovom stanju, a uglavnom ga koriste Afro-Amerikanci.

Vječni zakon

Etičke odluke donose se na osnovu vječnog zakona koji je iskazan u objavi i prirodnom okruženju. Mnogi teolozi, uključujući Tomu Akvinskog, vjeruju da čovjek može izgraditi svoju etičku svijest čitanjem bilo objave ili znakova u prirodi.

Islam ima nešto drugačiji stav. Pozivajući se na Kur'an, preciznije ajete 96:1-5, 68:1-2 i 55:1-3, Taha Džabir el-'Alvani dolazi do zaključka da je čovjeku Allah, s.v.t., naredio da prakticira dvije različite vrste "kontemplacije" istovremeno: kontemplaciju na osnovu iščitavanja Božije objave, odnosno Kur'ana, i kontemplaciju na osnovu iščitavanja prirodnog univerzuma. Oni koji se bave isključivo prvom vrstom kontemplacije postaju askete. Nekada ih takvo kontempliranje

⁵⁰ Hadis prenosi 'A'isha, u: *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-hudud", hadis br. 6788.

čini neuravnoteženim i nesposobnim za samostalno mišljenje. Takvi odustaju od svih samostalnih postupaka i ne uspijevaju ispuniti svoju obavezu kao Allahovi namjesnici (*istihlaf*) ili nosioci Njegovog povjerenja (*emanet*).⁵¹ Oni koji pak naglasak stavljaju samo na drugu vrstu kontempliranja “nemoćni su kada treba odgovoriti na *suštinska pitanja* i općenito odbacuju kao *nadnaravno* sve što je izvan njihove sposobnosti spoznaje putem čula”.⁵² Gore od toga, ukoliko takvi uopće ikako vjeruju, onda vjeruju u boga kojeg sa sami oblikovali, izjednačavajući veoma često takvog boga s prirodom. Ovakvo jednostrano iščitavanje (Božijih znakova – op. prev.) može samo dovesti do *širka* ili do besmislenih teorija poput egzistencijalizma, panteizma ili dijalektičkog materijalizma. Odatle muslimani treba istovremeno da prakticiraju obje vrste “iščitavanja” (Božijih znakova – op. prev.):

*Kur'an je vodilja za razumijevanje iskustvene stvarnosti, a iskustvena stvarnost je vodilja za razumijevanje Kur'ana. Do [istinske] spoznaje moguće je doći samo putem komplementarnog iščitavanja ova dva izvora.*⁵³

Kao rezultat ova dva pristupa iščitavanju (Božijih znakova – op. prev.), islamski etički kodeks nije poput moralnih kodeksa drugih religija. Kršćanstvo, kao i neke druge istočnjačke religije, naglašavaju prolaznost ovog svijeta te cijene meditaciju i udaljavanje od ovog svijeta. U islamu se, na drugoj strani, ističe da se pobožnost ne ostvaruje odricanjem od života na ovom svijetu. Musliman se dokazuje upravo kroz aktivno učešće u svakodnevnim dešavanjima na ovom svijetu te borbu protiv zla u ovom životu. Ideja

⁵¹ Taha Džabir el-'Alvani, *The Islamization of Knowledge: Yesterday and Today*. Na engleski preveo Yusuf Talal DeLorenzo, Herndon, Virginia, International Institute of Islamic Thought, 1995, str. 6-13.

⁵² Ibid, str. 8.

⁵³ Ibid, str. 11.

aktivne participacije čovjeka u materijalnom svijetu dio je koncepta *tezkije*, odnosno napretka i čišćenja, i važna je u kontekstu islamske ekonomske teorije.⁵⁴ Od muslimana se, drugim riječima, očekuje da učestvuju u *dunjaluku* pod uslovom da svako materijalno napredovanje i rast moraju voditi do društvene pravde i duhovnog uzdizanja i *ummeta* i njega samog. Kroz kazivanje o Karunu, Allah, s.v.t., potcrtava ovaj konačni cilj:

*A oni kojima znanje dato bi, govorili su: "Teško vama! Allahova nagrada je bolja onima koji vjeruju i rade dobra djela! A samo će nju susresti strpljivi!"*⁵⁵

Dok participira u ovozemaljskom životu, musliman mora biti dosljedan i u obredima i u svakodnevnici. Pridržavanje pet stubova islama nije dovoljno za jednog muslimana. On se treba pridržavati i islamskog etičkog kodeksa.

*Allahov Poslanik, s.a.v.s., je rekao: "Znate li ko je muflis (siromah)?" Ashabi kazaše: "Muflis je onaj ko nema para niti ikakva imetka." Poslanik, s.a.v.s., tada reče: "Muflis (siromah) mog ummeta je onaj ko dođe na Sudnji dan sa namazom, postom i zekjatom, ali je opsovao i uvrijedio jednog, nepravedno uzeo imetak drugog, prolio krv trećeg, tako da će se svima njima dati od njegovih dobrih djela, pa ako mu ponestane dobrih djela, prije negoli se pravda zadovolji, uzet će se od njihovih loših djela i prebaciti njemu na pleća, nakon čega će biti bačen u vatru!"*⁵⁶

Vječni zakon u islamu nije ograničen isključivo na stvari vjere nego prožima sve aspekte života jednog muslimana.

⁵⁴ T. Gambling i R. Karim, *Business and Accounting Ethics in Islam*, London, Manse-ll, 1991, str. 33.

⁵⁵ Kur'an, 28:80.

⁵⁶ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Muslim*, hadis br. 6251.

Islamski etički sistem

Na temelju prethodne diskusije razaznaje se nekoliko ključnih parametara islamskog etičkog sistema, a koje je moguće sažeti na sljedeći način:

- Postupci i odluke smatraju se etičkim na osnovu intencija pojedinca. Allah, s.v.t., je Sveznajući te potpuno i savršeno poznaje naše namjere.
- Dobre namjere iza kojih uslijede lijepi postupci smatraju se činom *ibadeta*. *Halal* intencije na mogu učiniti *haram* postupke *halalom*.
- Islam dozvoljava svakoj osobi slobodu da vjeruje i ponaša se kako želi, ali ne na račun odgovornosti i pravde.
- Vjera u Allaha, s.v.t., daje pojedincu potpunu slobodu od bilo čega i bilo koga izuzev Allaha, s.v.t.
- Odluke koje donose korist većini ili manjini nisu nužno etične same po sebi. Etika nije igra brojevima.
- Islam pristupa etici po principu otvorenog, a ne zatvorenog, prema sebi usmjerenog sistema. Egoizmu nema mjesta u islamu.
- Etičke odluke zasnovane su na istovremenom razumijevanju Kur'ana i prirodnog univerzuma.
- Za razliku od etičkih sistema drugih religija, islam potiče čovječanstvo da iskusi *tezkiju* kroz aktivnu participaciju u životu. Ponašanjem na etičan način usred iskušenja *dunjaluka* musliman pred Allahom, s.v.t., dokazuje svoju vrijednost.

Nasuprot svim etičkim sistemim prikazanim u tabeli 2, islamski etički sistem nije fragmentaran niti jednodimenzionalan. On je dio islamskog razumijevanja života i zbog toga je cjelovit. U ličnom kodeksu ponašanja postoji unu-

tarnja konzistentnost ili 'adl, ravnoteža. Ovaj aksiom uravnoteženosti suština je kur'anskog *ajeta* u kojem Allah, s.v.t., kaže:

*I Mi smo tako vas učinili zajednicom središnjom da biste bili svjedoci protiv svijeta ostalog, i da Poslanik bude protiv vas svjedok.*⁵⁷

Kako bismo nadalje razložili islamski etički sistem, potrebno je analizirati aksiome koji vode filozofiju etike u islamu. Do sada smo na njih implicitno ukazivali, a u narednom poglavlju oni su detaljno obrađeni.

AKSIOMI ISLAMSKJE ETIČKE FILOZOFIJE

Islamska etika temelji se na pet ključnih aksioma:⁵⁸ jedinstvo, ravnoteža, slobodna volja, odgovornost i dobročinstvo, i oni su prezentirani u tabeli 3.

Tabela 3. Aksiomi etičke filozofije u islamu⁵⁹

Aksiom	Definicija
Jedinstvo	Tiče se pojma <i>tevhida</i> . Politički, ekonomski, društveni i religijski aspekti čovjekovog života čine jednu homogenu cjelinu, koja je konzistentna iznutra, ali i integrirana s prostranim univerzumom. Ovo je vertikalna dimenzija islama.

⁵⁷ Kur'an, 2:143.

⁵⁸ S. Naqvi, (1981), str. 48-57 spominje prva četiri aksioma, ali etičko djelo El-Gazalija sugerira da pojam '*adla* podrazumijeva ne samo ravnotežu nego pravednost i jednakost, i da bi mogao postojati još jedan aksiomatski princip *ihsana* ili dobročinstva.

⁵⁹ S. Naqvi, (1981), str. 48-57.

Umjerenost	Odnosi se na pojam <i>'adla</i> , a koji predstavlja kvalitetu balansa između spomenutih različitih aspekata čovjekovog života kako bi se mogao izgraditi najbolji društveni poredak. Do ovog stanja umjerenosti dolazi se svjesnim zalaganjem. To je horizontalna dimenzija islama.
Sloboda volje	Sposobnost čovjeka da djeluje bez vanjske prisile unutar parametara onoga što je Allah stvorio i kao Allahov povjerenik na Zemlji.
Odgovornost	Čovjekova potreba da bude odgovoran za svoje postupke.
Dobročinstvo	<i>Ihsan</i> ili postupak koji donosi korist drugima, a ne njegovom akteru pri čemu isti u svom djelovanju nije vođen nikakvom obavezom.

Jedinstvo (tevhid)

Jedinstvo, predstavljeno u pojmu *tevhida*, vertikalna je dimenzija islama, i ona u jednu homogenu cjelinu kombinira različite aspekte života jednog muslimana – ekonomske, političke, religijske i društvene – te naglašava ideju konzistentnosti i poretka u svemu tome.

Aksiom jedinstva ima trajne efekte na muslimana⁶⁰ na sljedeći način:

1. S obzirom da musliman na sve na svijetu gleda kao na nešto što pripada Allahu, s.v.t., istom Gospodaru kojem i on sam pripada, on ne može biti pristrasan u svom razmišljanju i ponašanju. Njegova vizija je šira i nije ograničena na neko posebno područje ili grupu. Svako rasističko razmišljanje ili djelovanje po principu

⁶⁰ Ebu el-'Ala Mevdudi, *Towards Understanding Islam*, Tacoma Park, MD, International Graphics Printing Service, 1977, str. 74-78.

kastinskih sistema nekonzistentno je s načinom na koji vjernik razmišlja.

2. Kako je samo Allah, s.v.t., Svemoguć i Sveznajući, musliman je neovisan i nema straha u odnosu na sve druge sile. On nije prestrašen ničijom veličinom i neće dozvoliti da od bilo koga bude prisiljen na neetične postupke. A s obzirom da Allah, s.v.t., može nešto uskratiti, isto kao što daje, musliman je skroman i umjeren.
3. S obzirom da je uvjeren da mu samo Allah, s.v.t., može pomoći, on nikada ne gubi nadu u Allahovu Pomoć i Milost. Nikakav čovjek niti životinja nemaju moć da mu oduzmu život prije suđenog časa; samo Allah, s.v.t., ima moć da mu oduzmeživot. On će se hrabro ponašati kada čini ono što je etički i islamski.
4. Najvažniji efekt riječi *la ilahe illellah* jeste da će musliman poštovati Allahove zakone i pridržavati ih se. On vjeruje da Allah, s.v.t., zna sve, bilo to javno ili tajno i da od svoga Gospodara ništa ne može sakriti, bila to skrivena namjera ili javni postupak. On će, shodno tome, izbjegavati ono što je zabranjeno, a raditi ono što je dobro.

Primjena aksioma jedinstva u poslovnoj etici

Na osnovu prethodne analize aksioma jedinstva:

- Privrednik musliman neće diskriminirati svoje uposlenike, dostavljače, kupce i druge interesne strane prema rasi, boji kože, spolu ili religiji. To je u skladu s Allahovom namjerom u pogledu stvaranja čovjeka:

*O ljudi! Mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili, da biste se upoznawali.*⁶¹

⁶¹ Kuran, 49:13.

- Privrednika muslimana niko neće primorati na neetičke postupke jer on voli samo Allaha, s.v.t., i boji se Njegove kazne. Musliman slijedi jedan kodeks ponašanja bio on u džamiji, na poslu ili u nekim drugim segmentima života. Sve to priskrbljuje mu zadovoljstvo.

Ti reci: "I namaz moj, i obredi moji, i život moj, i smrt moja Allahu, svih svjetova Gospodaru, pripadaju!"⁶²

- Privrednik musliman neće pohlepno gomilati svoj imetak. Pojam *emaneta* ili povjerenja od kritične je važnosti za muslimana zato što zna da je svako ovozemaljsko dobro prolazno i da se mora mudro koristiti. Musliman nije isključivo vođen profitom i ne nastoji po svaku cijenu akumulirati imetak. On shvata da su:

Bogatstvo i sinovi nakit života ovozemaljskoga, a dobra djela, koja vječno traju, bit će kod tvoga Gospodara najbolje nagrađena i najboljega uzdanja.⁶³

Umjerenost

Umjerenost ili *'adl* opisuje horizontalnu dimenziju islama i odnosi se na sveobuhvatnu harmoniju u kosmosu.⁶⁴ Zakonitost i poredak koji vidimo u kosmosu odražavaju ovaj fini balans kao što Allah, s.v.t. kaže:

Mi stvar svaku s mjerom stvaramo.⁶⁵

Kvaliteta umjerenosti znatno je više od puke karakteristike prirode. To je jedno dinamičko svojstvo za koje se svaki musliman treba boriti u svom životu. Upravo ovu potrebu za

⁶² Kur'an, 6:162.

⁶³ Kur'an, 18:46.

⁶⁴ Vidi: Mevdudi, *Towards Understanding Islam*, str. 2-3, za detaljnu raspravu o pojmu balansa.

⁶⁵ Kur'an, 54:49.

balansom i ravnotežom Allah, s.v.t., naglašava kada islamski *ummet* opisuje kao “zajednicu sredine” ili *ummeten vesaten*. Kako bi među vjernicima podržao osjećaj balansa između onih koji imaju i onih koji nemaju, Allah, s.v.t., ističe važnost davanja i osuđuje praksu pretjeranog trošenja:

*I na Allahovu putu dijelite, i rukama svojim u propast sebe ne bacajte, i dobro činite! Allah, zbilja, voli dobročinitelje.*⁶⁶

U isto vrijeme Allah, s.v.t., ne insistira na ekstremnom asketizmu. Balans i umjerenost ključ su uspjeha, pa su oni “koji će biti nagrađeni najvišim stepenom u Džennetu” u Kur'anu opisani kao:

*Oni koji, kad dijele, ne pretjeruju niti škrtare, već između toga dvoga postupe, i oni koji ne zazivaju pored Allaha nikakvog boga drugoga, [...] i oni koji lažno ne svjedoče i koji, kad prolaze pored onog što se njih ne tiče, dostojanstveno prolaze, i koji, kad budu opomenuti Znacima Gospodara svoga, na njih ni gluhi ni slijepi ne ostaju.[...]*⁶⁷

Primjena aksioma ravnoteže u poslovnoj etici

Princip ravnoteže ili balansa primjenjiv je na poduzetništvo i u figurativnom i u doslovnom značenju. Allah, s.v.t., naprimjer, upozorava muslimane koji se bave poslom:

*Kad na litru mjerite, punu mjeru napunite, i sve ispravnim mjerilom vagajte! Tako je bolje i kraj je ljepši!*⁶⁸

Interesantno je da je drugo značenje pojma *‘adl* pravda i pravičnost.⁶⁹ Kao što se može vidjeti u citiranom ajetu, izba-

⁶⁶ Kur'an, 2:195.

⁶⁷ Kur'an, 25:67-68, 72-73.

⁶⁸ Kur'an, 17:35.

⁶⁹ Muhammad Umaru-d-din, *The Ethical Philosophy of al-Ghazali*. Lahore, Pakistan, Sh. Muhammad Ashraf, 1991, str. 241.

lansirana transakcija ujedno je pravična i pravedna.⁷⁰ Općenito islam nema za cilj da izgradi društvo u kojem će trgovci biti poput asketa, koji će poslovati isključivo iz filantropskih razloga. Umjesto toga islam želi sputati čovjekovu sklonost za pohlepom i njegovu ljubav prema imetku. Shodno tome, škrt⁷¹ i rasipnički način ponašanja osuđeni su i u Kur'anu i u hadisu.

Sloboda volje

Čovjeku je u određenoj mjeri data sloboda volje kako bi mogao usmjeravati svoj život kao Allahov namjesnik na Zemlji.⁷² Bez obzira na činjenicu da je čovjekovo ponašanje u potpunosti regulisano zakonima koji upravljaju Allahovim stvorenjima, njemu je podarena sposobnost da misli i zaključuje, da po vlastitoj želji prihvati bilo koji način života te da, što je najvažnije, postupa u skladu s kodeksom ponašanja koji je izabrao. Za razliku od drugih stvorenja u Allahovom kosmosu, on može odrediti koliko će se etično ili neetično ponašati:

A ti reci: "Istina je od Gospodara vašega, pa ko hoće – nek' vjeruje, a ko hoće – nek' ne vjeruje!"⁷³

Onog momenta kada izabere postati musliman, osoba mora svoju volju podrediti Allahovoj. On se pridružuje kolektivu *ummeta* i zauzima mjesto koje zaslužuje kao Allahov

⁷⁰ Ideja da je izbalansiranost konzistentna s pojmovima pravičnosti i pravde dio je teorije pravičnosti u menadžmentu. Vidi J.L.Gibson, J.M Ivancevich, i J.H. Donnelly, *Organizations: Behavior, Structure and Processes*. Burr Ridge, IL, Irvin, 1994.

⁷¹ "A one koji zlato i srebro gomilaju a na Allahovu putu ga ne razdjeljuju, takve ti obraduj kaznom bolnom". Kur'an, 9:34.

⁷² Kur'an, 2:30.

⁷³ Kur'an, 18:29.

povjerenik na Zemlji. On prihvata da se ponaša u skladu s kodeksom koji je Allah, s.v.t., objavio u pogledu njegovog individualnog i društvenog života. Sada je “njegov cijeli život postao životom pokornosti Bogu i u njegovoj ličnosti nema nikakvog konflikta”.⁷⁴ Sloboda volje koegzistira s jedinstvom i ravnotežom.

Primjena aksioma slobode volje u poslovnoj etici

Na temelju aksioma slobode volje, čovjek ima slobodu da sklapa ugovore te da ih onda poštuje ili krši. Jedan musliman, koji je svoju volju podredio Allahovoj, ispoštovat će sve ugovore.

*O vjernici! Ugovore ispunjavajte!*⁷⁵

Važno je primijetiti da Allah, s.v.t., ovaj ajet upućuje eksplicitno muslimanima. Kao što i Jusuf ‘Ali sugerira, riječ *‘ukud* je multidimenzionalan pojam, koji implicira: a) duhovne obaveze proistekle iz naše duhovne prirode i odnosa prema Allahu, s.v.t., b) naše društvene obaveze poput ženidbenog ugovora, c) naše političke obaveze poput saveza, i d) naše poslovne obaveze poput jednog službenog ugovora da se obave određeni zadaci ili prećutni dogovor da se prema našim uposlenicima pristojno odnosimo. Musliman mora usmjeriti svoju slobodnu volju da postupa u skladu s moralnim kodeksom koji je dao Allah, s.v.t.

Iz perspektive ekonomije, islam odbacuje princip *laissez-faire* i zapadnjačko vjerovanje u pojam “nevidljive ruke”.⁷⁶ S obzirom da je *nefs emmare* sastavni dio čovjekovog bića, on je sklon zloupotrijebiti takav jedan sistem. Primjeri kao

⁷⁴ Mevdudi, str. 4.

⁷⁵ Kur’an, 5:1.

⁷⁶ Naqvi, str. 66-67.

što su Ivan Boesky, Michael Milken i fijasko u vezi starih obveznica, skandal oko štednje i kredita u Sjedinjenim Američkim Državama, debakl BCCI-a, koruptivna praksa vlade i mafije u Italiji, sistem *bakšiša* na Srednjem Istoku, skandali oko berze u Japanu itd. – sve navedeno ukazuje na nedostatke kapitalističkog sistema. Vođen Allahovim zakonom *homo islamikus*⁷⁷ svjesno će odlučiti da bude etičan.

Odgovornost

Neograničena sloboda je apsurdna, i znači odsustvo bilo kakve obaveze i odgovornosti. Da bi ispunio zahtjeve *'adla* (pravde i umjerenosti) i jedinstva (*tevhida*), koje vidimo u Allahovim stvorenjima, čovjek treba biti odgovoran za svoje postupke. Allah, s.v.t., ističe pojam moralne odgovornosti za djela:

[...] *Ko radi zlo, za zlo će kažnjen biti, i osim Allaha on neće naći ni prijatelja ni pomagača. A ko dobra djela čini, bio muškarac ili žena, takvi će u Džennet ući, takvima se ni koliko trun nepravde neće učiniti.*⁷⁸

Islam je pravičan i, kao što smo konstatirali, osoba nije odgovorna za svoje postupke: a) ako nije dostigla dob punoljetstva, b) ako je mentalno neuračunljiva i c) ako nešto učini tokom sna.

U okviru pojma odgovornosti, islam pravi razliku između *farzi-'ajna* (individualne dužnosti koja se ne može preneti na druge) i *farzi-kifaje* (kolektivne dužnosti koju i nekoli-

⁷⁷ M.A. Zarqa, "Social Welfare Function and Consumer Behavior: An Islamic Formulation of Selected Issues", Rad prezentiran na Prvoj međunarodnoj konferenciji o islamskoj ekonomiji u Mekki, 1976.

⁷⁸ Kur'an, 4:123-124.

cina može obaviti).⁷⁹ *Farzi-kifaje* znači, naprimjer, da ukoliko je neko u stanju da zaradi određeni prihod i želi se posvetiti izučavanju nekih od vjerskih znanosti, shvativši pritom da mu posao to ipak ne dozvoljava, onda mu se može dati *zekjat* zato što se traženje znanja smatra kolektivnom obavezom. A što se tiče onog ko se posveti dobrovoljnim obredima (*nafilama*) ili se posveti *nafilama* do te mjere da nema vremena za privređivanje, on ne može primiti *zekjat*. To je zbog toga što je korist njegovih dobrovoljnih obreda ograničena na njega samog, za razliku od onoga ko traga za znanjem. *Farzi-‘ajn*, međutim, znači naredbu ili odredbu безусловnu po svojoj prirodi, općenitu u svojoj primjeni, i čija se obaveznost odnosi na svakog pojedinca. Tako post i namaz pripadaju *farzi-‘ajn* kategoriji, pa musliman ne može prenijeti svoju ličnu odgovornost za namaz (na drugu osobu – op. prev.).⁸⁰

Odgovornost je u islamu višeslojna i fokusira se i na mikrorazinu (individualno) i na makrorazinu (organizacijski i društveni nivo). Štaviše, odgovornost u islamu spaja mikro-nivo i makronivo (naprimjer, odgovornost između pojedinca i različitih društvenih institucija i faktora). Sejjid Kutb ističe:

*Islam predstavlja princip uzajamne odgovornosti u svim njenim oblicima i formama. U njoj nalazimo odgovornost koja postoji između čovjeka i njegove duše, čovjeka i njegove bliže obitelji, između pojedinca i društva, između jedne i drugih zajednica.[...]*⁸¹

Kasnije ćemo analizirati ovo prošireno značenje odgovornosti s posebnim osvrtom na društvenu odgovornost organizacija.

⁷⁹ Khurshid Ahmad, Predgovor u Naqvi, str. 14.

⁸⁰ *El-Hidayah*, vol. II (Hanefijski priručnik), poglavlje I, serija br. 3988.

⁸¹ Kutb, str. 56.

Primjena aksioma odgovornosti u poslovnoj etici

Ukoliko bi se muslimanski poduzetnik ponašao neetično, on svoje postupke ne može opravdati pritiskom na poslu ili činjenicom da se i svi drugi tako ponašaju. On snosi konačnu odgovornost za vlastite postupke. Zbog toga Allah, s.v.t., kaže:

*Svaka je duša zalog onoga što je uradila.*⁸²

Odatle je ovaj aksiom povezan s drugim etičkim aksiomima jedinstva, balansa i slobode volje. Sve obaveze treba da se ispoštuju, osim ako su pogrešne u moralnom smislu. Ibrahim, s.a.v.s., je, naprimjer, odbio da ispuni svoje sinovske obaveze zato što je njegov otac od njega tražio da počini *širk* ili idolatriju. Poslanik, s.a.v.s., na drugoj strani, ispoštovao je sve uslove ugovora na Hudejbiji, iako je isti tražio da Ebu Džendel, nedavno preobraćeni musliman, bude vraćen kurejševičkim izaslanicima. Kad jednom dadne riječ ili sklopi valjani ugovor, musliman to mora ispoštovati.

*Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao je: "Tri su znaka dvoličnjaka: kada govori, laže, kada (što) obeća, ne ispuni i kada mu se nešto povjeri, iznevjeri."*⁸³

Dobročinstvo

Dobročinstvo (*ihsan*) ili predusretljivost u odnosu prema drugima definiše se kao "postupak koji donosi korist drugima, a ne njegovom akteru pri čemu isti u njegovom činjenu nije vođen nikakvom obavezom".⁸⁴ Islam preporučuje ljubaznost. Prenosi se da je Poslanik, s.a.v.s., rekao:

⁸² Kur'an, 74:38.

⁸³ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-iman", hadis br. 33.

⁸⁴ Vidi: Umaru-d-din, op. cit., str. 241.

*Tri vrste ljudi će u Džennet: pravedni vladar koji ljudima čini dobro i kome su otvoreni putevi dobročinstva, samilostan čovjek nježnog i otvorenog srca prema muslimanima, a prema rodbini posebno, i onaj ko se kloni zabranjenog, ne traži od ljudi, nego se uzda u Vladara Uzvišenog u svim svojim poslovima i pitanjima vezanim za porodicu.*⁸⁵

Primjena aksioma dobročinstva u poslovnoj etici

Prema Gazaliju,⁸⁶ postoji šest vrsta dobročinstva:

1. Ako nekome nešto treba, druga osoba treba mu to dati, zarađujući pri tome što je manje moguću zaradu. A ako mu i to oprosti, to je bolje za njega.
2. Ako čovjek od siromašne osobe nešto kupuje, onda je za njega ljepše da nešto malo i izgubi tako što će siromahu platiti više od onoga što ovaj smatra primjerenom cijenom. Takav postupak ima oplemenjujući efekat, a suprotan postupak vjerovatno će imati obrnut efekat. Nije pohvalno bogatom čovjeku platiti više od onog što mu pripada kad je on općepoznat po velikoj zaradi.
3. U ostvarivanju svojih prava i dugova čovjek treba postupati blagonaklono, tako što će dužnicima dati više vremena od dogovorenog da vrate dugove ili, ukoliko je neophodno, smanjiti svoja potraživanja kako bi olakšao dužnicima.
4. Sasvim je primjereno da pojedincima koji žele vratiti stvari koje su kupili to bude dozvoljeno kao izraz blagonaklonosti.

⁸⁵ Hadis prenosi 'Ijad ibn Himar, *Sahih Muslim*, hadis br. 6853.

⁸⁶ Vidi: Umaru-d-din, op. cit., str. 241-242.

5. Lijepo je da dužnik vrati svoje dugove prije nego bude pitan da to i učini, i to po mogućnosti mnogo prije roka.
6. Kada prodaje stvari na kredit, prodavac treba biti dovoljno velikodušan da ne vrši pritisak na ljude da plate u dogovorenom terminu ako nisu u stanju.

Iako nas spomenuti aksiomi vode u svakodnevnom životu, oni više opisuju etičku filozofiju islama. Kur'an i Sunnet dopunjavaju ove aksiome specificiranjem stepena dozvoljenosti ključnih oblika ponašanja, kao i *haram* i *halal* poslovnih područja za muslimanske poduzetnike.

STEPENI DOZVOLJENOG I NEDOZVOLJENOG PONAŠANJA U ISLAMU⁸⁷

Kod deskripcije islamskog moralnog kodeksa važno nam je razumjeti da je postupke moguće kategorizirati u skladu sa stepenom njihove dozvoljenosti, odnosno zabrane. U *fikhu* je navedeno pet takvih kategorija.

1. *Farz* predstavlja kategoriju postupaka koji su obavezni za svaku osobu koja za sebe tvrdi da je musliman. Obavljanje namaza pet puta dnevno, post, zekjat, na primjer, nalaze se među obavezama koje svaki musliman mora obavljati.
2. *Mustehabb* se odnosi na kategoriju postupaka koji nisu obavezni, ali jesu posebno preporučeni muslimanima. Primjeri takvih postupaka uključuju dobrovoljni post mimo ramazana, klanjanje dobrovoljnih namaza itd...

⁸⁷ Džemal Badevi, op. cit.

3. *Mubah* radnje dozvoljene su u smislu da nisu spomenute ni kao obavezne ni kao zabranjene.
4. *Mekruh* postupci nisu u potpunosti zabranjeni, ali jesu pokuđeni. *Mekruh* je ispod stepena *harama*, i kazna za *mekruh* manja je od kazne za *haram* djela, osim kada se čini pretjerano i na način koji vodi onome što je *haram*.⁸⁸ Iako pušenje, naprimjer, nije otvoreno zabranjeno poput konzumiranja alkohola, ono je po sebi postupak koji je *mekruh*.
5. *Haram* djela su nedozvoljena i zabranjena djela. Takva djela su veliki grijeh, kao što su ubistvo, blud, konzumiranje alkohola. Njihovo činjenje dovest će do Allahove kazne na budućem svijetu kao i do zakonske na ovom.⁸⁹

Interesantno je da relativno mali broj stvari spada pod kategoriju *harama*, odnosno *halala*. Granice između pet naprijed navedenih kategorija nisu apsolutne. Ono što je, naprimjer, *haram* pod određenim okolnostima, može postati dozvoljenim pod drugim. Tako muslimanu nije dozvoljeno jesti svinjsko meso, ali ako se boji da će umrijeti od gladi a ništa drugo osim svinjskog mesa nije dostupno, njemu je dozvoljeno jesti svinjetinu u ovoj specifičnoj situaciji.⁹⁰

Tabela 4. ukratko predstavlja islamske principe u pogledu *halala* i *harama* onako kako ih je izložio Jusuf el-Karadavi. Na osnovu prethodne kategorizacije postupaka te principa četiri i pet, prvo pravilo glasi da je ono što je dozvoljeno također korisno i čisto. Ono što nije dozvoljeno može nas povrijediti. Islam je, naprimjer, davno zabranio muslimani-

⁸⁸ El-Karadavi, str. 10.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Marvan el-Kajsi, *Morals and Manners in Islam*, Leicester, UK, The Islamic Foundation, 1989, str. 50.

ma konzumiranje alkohola. Tek su nedavno istraživanja o rađanju djece utvrdila da bilo koja količina alkohola koju je majka konzumirala tokom trudnoće može uticati na dijete u njenoj maternici i dovesti do fetalnog alkoholnog sindroma i/ili mentalne poremećenosti. Implicitno, ono što je dozvoljeno također je moralno, a ono što zabranjeno nemoralno je. Blud je, naprimjer, i zabranjen i nemoralan. Drugo pravilo glasi da je ono što (do)vodi do zabranjenog djela također zabranjeno. Odatle je pornografija zabranjena i nemoralna zato što dovodi do bluda.

Tabela 4. Islamski principi u pogledu *halala* i *harama*⁹¹

Osnovni princip je dozvoljenost svih stvari.
Zabranjivati i dozvoljavati pravo je isključivo Allaha, s.v.t.
Zabranjivati <i>halal</i> i dozvoljavati <i>haram</i> slično je činjenju <i>širka</i> .
Stvari su zabranjene zbog njihove nečistoće i štetnosti.
Ono što je <i>halal</i> dovoljno je, a ono što je <i>haram</i> suvišno je.
Sve što vodi <i>haramu</i> također je <i>haram</i> .
Zabranjeno je lažno predstavljati <i>haram</i> kao <i>halal</i> .
Dobro namjere ne čine <i>haram</i> prihvatljivim.
Sumnjive stvari treba izbjegavati.
<i>Haram</i> je za sve jednako zabranjen.
Nužda nameće izuzetke.

Prilikom mapiranja nečijeg etičkog ponašanja, veoma je važno za muslimane da izbjegavaju i ono što je zabranjeno i dozvoljavanje zabranjenog. Allah, s.v.t., kaže:

⁹¹ El-Karadavi, str. 11.

*Ti reci: "Recite vi meni zašto ono što vam Allah kao opskrbu određujete dijelom zabranjenim a dijelom dozvoljenim"? Ti reci: "Da li vam to Allah dozvolio je ili vi o Allahu laži iznose?"*⁹²

Obrnuto je također tačno.⁹³ Muslimani ne treba da zabranjuju ono što je Allah, s.v.t., dozvolio. Bizoni, naprimjer, mogu biti ugrožena vrsta. Neko ih može prestati loviti kako bi njihova krda ponovo narasla, ali niko ne može reći da je zabranjeno jesti njihovo meso ili trgovati njihovim krznom.

⁹² Kur'an, 10:59.

⁹³ Kuran, 5:87.

HALAL I HARAM PODRUČJA POSLOVANJA

Na temelju spomenutih pravila broj četiri i pet, može se pretpostaviti da ono što je *haram* odgovara poslovnim područjima koja su i sama *haram* i odatle neetična. Slično, za ono što je *halal* može se pretpostaviti da odgovara poslovnim područjima koja su i sama *halal* i etična.

HALAL ZARADA

Islam kroz primjer Poslanika, s.a.v.s., i pravovjernih halifa pokazuje važnost trgovanja i posla. Ebu Bekr, r.a., bavio se prodajom odjeće, Omer, r.a., trgovinom kukuruzom, a Osman, r.a., također prodajom odjeće. Ensarije među ashabi-ma Poslanika, s.a.v.s., bavili su se stočarstvom. Ustvari, osim trgovine koja je zabranjena (vidjeti tekst ispod i druge izvore poput El-Karadavija), islam aktivno potiče muslimane na bavljenje poslom i trgovinom:

Upitan je Allahov Poslanik, s.a.v.s., koja je vrsta zarade najbolja pa je odgovorio: "Ona koju čovjek zaradi svojim rukama i svaka ispravna kupoprodaja."⁹⁴

Zarađivanje novca putem trgovine preferira se i stavlja kao pandan prosjačenju. Ovo pravilo naglašeno je u sljedećem hadisu:

Jedan Ensarija došao je Poslaniku, s.a.v.s., i zatražio od njega da mu udijeli nešto imetka. Poslanik ga upita: "Zar ni-

⁹⁴ Hadis prenosi Rafi' ibn Hadidž, *Miškat el-mesabih*, hadis br. 2783.

šta nemaš kod kuće?” Čovjek je odgovorio: “Svakako! Imam prostirku. Jednim dijelom se pokrivamo, a drugi dio prostiremo. Imam i jednu posudu iz koje pijemo vodu.”

Poslanik mu reče: “Donesi mi to.” Čovjek je uradio ono što mu je bilo naređeno. Poslanik uze te dvije stvari, podiže ih i upita prisutne: “Ima li neko da bi kupio ove dvije stvari?” Jedan čovjek odgovori: “Ja bih dao za to dvoje jedan dirhem.” On reče dvaput ili tripud: “Ima li neko da bi dao više od jednog dirhema?” Neki čovjek reče: “Ja dajem dva dirhema.”

On mu dade stvari i uze dva dirhema pa dajući ih Ensariji reče: “Za jedan dirhem kupi hrane i odnesi je svojoj porodici! Za drugi dirhem kupi sjekiru i donesi mi je.” Kada mu je čovjek donio sjekiru, Allahov Poslanik, s.a.v.s., pričvrsti je vlastitim rukama na odgovarajući način i reče mu: “Idi i sakupljaj drva! Nemoj mi dolaziti petnaest dana.” Čovjek je uradio ono što mu je bilo naređeno. Kada je ponovo došao kod Poslanika, s.a.v.s., bijaše zaradio deset dirhema. Za te pare kupio je odjeće i hrane.

Allahov Poslanik, s.a.v.s., tada reče: “To ti je bolje nego da se prosjačenje na Sudnjem danu pokaže poput crnog biljega na tvom licu. Dozvoljeno je tražiti nešto samo u tri slučaja: osobi koju je pogodila teška bijeda, osobi koja je opterećena velikim dugovima i osobi koja je dužna platiti krvarinu, ali teško da je može isplatiti.”⁹⁵

Posao u poljoprivredi

Allah, s.v.t., u Kur'anu opisuje procese prisutne u poljoprivredi i stočarstvu: kako se kiša spušta i teče po Zemlji, čineći je plodnom i spremnom za obrađivanje; kakvu ulogu u oprašivanju ima vjetar i kako rastu usjevi.

⁹⁵ Hadis prenosi Enes ibn Malik. Bilježi Ebu Davud, hadis br. 1637.

*I Zemlju je postavio za žiće, na njoj ima voća i palmi sa čaškama, i zrneljva sa lišćem i cvijeća mirisna! Pa, koju blagodat Gospodara svoga vi poričete?*⁹⁶

Ovaj kur'anski ajet i mnogi drugi⁹⁷ pružaju motivaciju za bavljenje poljoprivrednim poslom. El-Karadavi također spominje sljedeći hadis u prilog poljoprivrede:

*Allahov Poslanik, s.a.v.s., kazao je: "Nema nijednog muslimana koji zasadi sadnicu ili posije usjev od koga štogod pojede ptica, čovjek ili životinja a da mu se to sve ne računa posebnom sadakom."*⁹⁸

Posao u industriji i drugim profesionalnim područjima

Pored poljoprivrede, muslimani su potaknuti da razvijaju stručnost u industrijama, zanatima i profesijama koje su potrebne za preživljavanje i boljitak zajednice. Ustvari, razvoj ovih vještina predstavlja za njih *farzi-kifaje*. Imam Gazali naglašava ovaj momenat kada kaže:

*U nauke za koje se smatra da su farzi-kifaje spada područje koje je neophodno za boljitak na ovom svijetu.*⁹⁹

Mnogim profesijama na koje se obično gleda s prezirom islam je dao dignitet. Musa, a.s., je, naprimjer, radio sedam godina na farmi kako bi dobio ruku svoje buduće žene. Poslanik, s.a.v.s., također je radio kao pastir nekoliko godina.

⁹⁶ Kur'an, 55:10-13.

⁹⁷ Kur'an, 71:19-20, 80:24-28, 15:19-22.

⁹⁸ Hadis prenosi Enes ibn Malik, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-muzare'a", hadis br. 2320.

⁹⁹ El-Gazali, *The Book of Knowledge*, Lahore, Pakistan: Sh. Muhammad Ashraf. Preveo Nabih Amin Faris, str. 37. Ovaj citat naveden je u El-Karadavi, str. 131-132.

Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao je: "Nema poslanika koji nije bio pastir", pa neko upita: "I ti Allahov Poslaniče?" A on reče: "I ja."¹⁰⁰

Islam, dakle, smatra lijepim posao koji zadovoljava neku *halal* potrebu u društvu, pod uslovom da ga čovjek obavlja na islamski način.

HARAM ZARADA

Slijedi djelimična lista poslova od kojih se musliman treba distancirati.

Trgovanje alkoholom

Konzumiranje alkohola i trgovina alkoholom zabranjeni su.

Doista je Allah, s.v.t., prokleo hamr i onoga ko ga proizvodi, ko ga pije, ko ga poslužuje, ko ga nosi, onoga kome se nosi, onoga ko ga prodaje, onoga ko zarađuje od njegove prodaje, onoga ko ga kupuje, i onoga za koga je kupljen.¹⁰¹

Stoga se poduzetnik musliman ne može baviti nikakvom vrstom trgovine koja uvozi ili izvozi alkoholna pića; on ne može posjedovati posao gdje se alkohol prodaje niti raditi na takvom poslu.

Distribuiranje i prodavanje droga

Jusuf el-Karadavi klasificira droge poput marihuane, kokaina, opijuma i njima sličnih kao zabranjenu kategoriju

¹⁰⁰ Hadis bilježi Malik ibn Enes, *Muvetta'*, "Kitab el-isti'zan", hadis br. 18.

¹⁰¹ Hadis bilježi El-Tirmizi i Ibn Madždže preko pouzdanih prenosilaca prema El-Karadavi, str. 74.

hamra.¹⁰² Kriterij za definisanje *hamra* dolazi od Omera ibn el-Hattaba:

Hamr je sve što pomućuje razum.

Islamski pravници, uključujući Ibn Tejmiju, jednoglasno su zabranili takve droge zbog njihovih toksičkih i halucinogenih efekata. Njihovo korištenje može dovesti do neprijemerenog ponašanja i može imati štetne posljedice po osobu koja koristi ove supstance. U tom kontekstu El-Karadavi navodi sljedeći kur'anski ajet:

*Inemojte se ubijati! Allah je doista prema vama samilostan!*¹⁰³

Na osnovu općeg pravila u pogledu trgovanja *hamrom*, nijedan posao koji podrazumijeva droge u bilo kojem njegovom segmentu muslimanima nije dozvoljen.

[...]

Proizvodnja i prodaja haram dobara

Kao što se može vidjeti iz zabrana u pogledu opijajućih sredstava (*hamr*), trgovanje dobrima koja se koriste za činjenje grijeha spada u *haram*, kao što su pornografija, hašiš i njemu slične supstance, proizvodnja kipova, itd. Takva trgovina sklona je promovirati i propagirati ono što je *haram* i može poticati *haram* ponašanje. Poslanik, s.a.v.s., rekao je:

*Allah, dž.š., i Njegov Poslanik zabranili su trgovanje vinom, krepanom životinjom, svinjama i kipovima.*¹⁰⁴

¹⁰² Ibid, str. 76.

¹⁰³ Kur'an, 4:29.

¹⁰⁴ Hadis prenosi Džabir ibn Abdullah, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-buju", hadis br. 2236.

Prostitucija

Premda je dozvoljena u mnogim zemljama, islam zabranjuje ovu vrstu trgovine. Ustvari, kad se islam pojavio, dokinuo je eksploataciju žena na ovaj način. Sljedeći hadis i kur'anski citat snažno osuđuju prostituciju:

Abdullah ibn Ubejj ibn Selul govorio bi svojoj robinji: "Idi i nešto nam zaradi prostituisanjem." Upravo u vezi s tim Allah, s.v.t., objavio je ovaj ajet: "Ine prisiljavajte robinje svoje na blud – a one žele poštene biti – da biste tako prolazna dobra Svijeta Ovoga stekli! A ko ih prisili, Allah će njima, zato što prisiljene su bile, oprostiti i samilostan biti."(22:33)¹⁰⁵

El-Garer

Poslanik, s.a.v.s., je zabranio svaku vrstu trgovine koja uključuje nesigurnost u pogledu nepreciziranog kvantiteta koji treba razmijeniti ili dostaviti. Zbog toga je trgovina koja podrazumijeva isporuku u budućnosti zabranjena u islamu. Ona se sastoji od prodaje dobara koja u tom momentu nisu u posjedstvu prodavača, kao što je prodaja još nerođenih životinja, prodaja još neubranih poljoprivrednih proizvoda itd.¹⁰⁶

Allahov Poslanik, s.a.v.s., zabranio je prodaju plodova prije nego što počnu sazrijevati. Zabranio je to i prodavcu i kupcu.¹⁰⁷

Nije svaka vrsta prodaje koja podrazumijeva nesigurnost zabranjena.¹⁰⁸ Čovjek, naprimjer, može kupiti kuću bez znanja o tome šta je unutar njenih zidova. Ono što je u tom smislu zabranjeno jesu prodaje u kojima postoji očigledan elemenat nesigurnosti koji može dovesti do svađe, sukoba ili

¹⁰⁵ Ovu predaju prenosi Džabir ibn Abdullah, u: *Sahih Muslim*, hadis br. 7180.

¹⁰⁶ Gani, str. 6-7, i El-Karadavi, str. 253-254.

¹⁰⁷ Hadis prenosi Abdullah ibn Omer, *El-Muvetta*, "Kitab el-buju", hadis br. 758.

¹⁰⁸ El-Karadavi, str. 254.

nepoštene zapljene nečijeg novca. Dozvoljena je trgovina u kojoj je elemenat nesigurnosti minimalan.

Zabranjeni oblik raspodjele usjeva

Podjela usjeva dozvoljena je pod jednim okolnostima, a zabranjena pod drugim. Zamislimo situaciju gdje vlasnik zemlje iznajmljuje svoju zemlju drugoj osobi za obrađivanje. Onaj ko obrađuje zemlju može koristiti vlastitu opremu, sjeme i životinje pod uslovom da iz iznajmljene zemlje dobije određeni procenat usjeva. Vlasnik također može obezbijediti uzgajivača sa sjemenom, opremom i životinjama. Ova vrsta raspodjele usjeva je dozvoljena. Poslanik, s.a.v.s., dao je narodu Hajbera zemlju za obrađivanje za polovinu roda.¹⁰⁹ Druga vrsta raspodjele usjeva poznata kao *muhabera* nije dozvoljena. U tom slučaju vlasnik zemlje traži tačno određenu količinu ili mjeru roda, a uzgajivač treba zadržati ostatak. Ukoliko bi zemlja samo djelimično dala usjeve, uzgajivač može da ne dobije ništa. To je razlog zašto je Poslanik, s.a.v.s., zahtijevao da obje strane dijele cjelokupni rod bez obzira koliko to puno ili malo bilo i zašto je zabranio ovakvu praksu. Sljedeći hadis, koji prenosi Rafi' ibn Hadidž, r.a., odražava ovaj stav:

Od stanovnika Medine najviše smo se mi bavili zemljoradnjom. Uzimali bismo pod zakup zemlju pod uvjetom da njenom vlasniku bude dat tačno utvrđena mjera prinosa. Nekada bi usjeve zakupljene zemlje pogodio mraz dok bi preostala zemlja zakupodavca bila pošteđena i obrnuto, pa je Poslanik, s.a.v.s., zabranio ovu praksu. A u to vrijeme zlato i srebro nije korišteno (za zakupljivanje zemlje).¹¹⁰

¹⁰⁹ Ovu predaju prenosi Abdullah ibn Omer, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-Buju", hadis br. 2284.

¹¹⁰ *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-muzare'a", hadis br. 2327.

Zabrana drugog načina raspodjele poljoprivrednih prinosa ilustrira zaokupljenost islama etičkim aksiomima balansa i dobročinstva. I vlasnik zemlje i uzgajivač moraju se ponašati pravično: vlasnik zemlje ne smije tražiti previsok dio prinosa, a uzgajivač mora pažljivo brinuti o zemlji. Obje strane dijele zaradu i gubitke. To je očigledno pravednije od zakupa gdje vlasnik zemlje uzima svoju zakupninu bez obzira na sve, i gdje zakupac može i ne ubrati usjeve.¹¹¹

Za područja poslovanja koja nisu spomenuta, obavezno je da čitalac konsultira kvalificirane islamske pravnike.

¹¹¹ Ibn Tejmijje, *Public Duties in Islam: The Institution of the Hisbah*, Leicester, UK, The Islamic Foundation, str. 41.

PROMICANJE ATMOSFERE MORALA U ORGANIZACIJI

Etičko ili neetičko ponašanje ne dešava se u vakuumu ili izvan konteksta. Ono se obično događa unutar organizacijskog konteksta koji potiče njegovo pojavljivanje. Postupci drugih članova organizacije kao i norme i vrijednosti utjelovljene u kulturi neke firme mogu doprinijeti etičkoj klimi unutar organizacije. Ovdje je primjenjiva engleska uzrečica da se “pernate ptice drže zajedno”. Serpeco skandal dogodio se kada su njujorški policajci zaključili da je uzimanje mita lahak način da se dodatno zaradi. Znatno prije toga cijeli je odjel policije bio gotovo potpuno korumpiran. Skandali Milken, Levine i Boesky predstavljaju incidente gdje su se članovi organizacije izrugivali moralu jer je sistem nadzora bio isuviše labav, pa su svi oni vjerovali da ih zakon neće nikada stići. Za svoja nedjela Michael Milken na kraju je morao platiti 500 miliona dolara kazne i jedno vrijeme provesti u zatvoru.

Prilikom procjenjivanja atmosfere morala u nekoj organizaciji treba početi od individualnog etičkog stajališta. Neki su odani etičkom ponašanju i neće se upustiti u sumnjive radnje. Drugi su opet pod uticajem neetičkih standarda svojih vršnjaka ili šefova ili pritiska iz vanjskog okruženja. Uposljeni u hiperkompetitivnim industrijama, naprimjer, mogu se osjećati primoranim da se ističu po svaku moguću cijenu i mogu posegnuti za neetičnim ponašanjem kako bi došli do

kompetitivnih koristi, poput prodajnih aktivnosti u slučaju Boesky. Ukoliko jedan menadžer postane svjestan neetičnog ponašanja i ništa ne uradi u tom pogledu, on ustvari signalizira da se takvo ponašanje toleriše. Na drugoj strani, neke organizacije mogu svojim sistemom nagrađivanja nenamjerno poticati neetično ponašanje. Neke aviokompanije na Istoku, naprimjer, daju bonus mehaničarima da bi ih potaknuli da što prije vrate avione u promet. Tako su avioni koji nisu imali adekvatan servis letjeli kada to nisu smjeli.

Navala nedavnih skandala na Wall Streetu, u industriji štednje i kredita u Sjedinjenim Američkim Državama, te poslovnom sektoru drugih zemalja potakla je mnoge firme da preispitaju svoje etičke standarde. Ovu obnovljenu brigu o etici moguće je jasnije razumjeti kroz analizu društvene odgovornosti organizacija naspram njihovih višestrukih interesnih strana (dioničara).

ISLAMSKO RAZUMIJEVANJE DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI ORGANIZACIJE

Društvena odgovornost podrazumijeva “dužnosti koje jedna organizacija mora zaštititi i afirmirati u društvu u kojem funkcionira”.¹¹² Jedna organizacija prakticira društvenu odgovornost unutar tri domena: njenih interesnih strana (dioničara), prirodnog okruženja i opće društvene dobrobiti.

ORGANIZACIJA I INTERESNE STRANE (DIONIČARI)

Interesne strane (dioničari) jedne organizacije predstavljaju ljude i / ili organizacije za koje postupci ove organizacije na neki način imaju određene posljedice. Neki od ključnih dioničara prikazani su u tabeli 5. Etika može imati uticaj na način na koji se firma odnosi prema svojim uposlenicima, kako se uposleni odnose prema firmi te kako se firma odnosi prema drugim organizacijskim agensima.

¹¹² Barney i Griffin, str. 726.

Tabela 5. Glavna područja etičkog fokusa¹¹³

<i>Područja fokusa</i>	<i>Interesne strane (dioničari)</i>	<i>Pitanja</i>
Odnos kompanije prema uposlenicima	Uposlenici	Zapošljavanje i otpuštanje Plate i radni uslovi Privatnost
Odnos uposlenih prema kompaniji	Kompanija	Sukob interesa Tajne Iskrenost Vještine, obučenost i kvalifikacije
Odnos kompanije prema ključnim interesnim stranama	Dostavljači	Cijena inputa.
	Kupci	Stvaranje zaliha i manipulisanje cijenama Kvantitet i kvalitet prodatih dobara Strategije prodaje Korištenje kamate u finansijskoj trgovini
	Dužnici	Uslovi vraćanja duga
	Šira javnost	Stvaranje zaliha Zloupotreba prirodnog okruženja
	Dioničari / vlasnici / partneri	Raspodjela gubitaka/dobiti
	Siromašni	<i>Sadaka</i>
	Konkurenti	Poštena konkurencija

¹¹³ J.B. Barney i R.W. Griffin, *The Management of Organizations*, Houghton Mifflin Company, tabela 22.1, str. 722. Prilagođeno s dopuštenjem.

Odnos kompanije prema svojim uposlenicima

U neislamskom okruženju, etičke standarde obično dikтира ponašanje menadžera. Ti standardi tiču se zapošljavanja i otpuštanja, plata, seksualnog uznemiravanja i drugih pitanja vezanih za radne uslove.

Upošljavanje, unapređenje
i druge odluke vezane za radnike

Islam želi da se prema svim ljudima odnosimo na jednako lijep način. Kod upošljavanja, unapređenja ili bilo kojih drugih odluka gdje menadžer procjenjuje učinak jedne osobe u odnosu na drugu, naprimjer, obavezni su pravičnost i pravednost (*‘adl*). Allah, s.v.t., naređuje nam da tako uradimo:

*Allah vam zapovijeda da stvari važne i povjerljive ljudima kojima i pripadaju uručujete! I kada svijetu sudite, po pravdi sudite!*¹¹⁴

Pravične plate

Ibn Tejmije smatra da je poslodovac pod obavezom platiti pravičnu nadoknadu svojim uposlenicima. Zbog svojih potreba za prihodom pojedini poslodavci mogu iskorištavati radnike i premalo im platiti. Ukoliko je plata premala, uposleni pojedinac može se osjećati nemotiviranim da uloži adekvatnu količinu napora. Slično tome, ukoliko je plata prevelika, poslodovac neće biti u stanju ostvarivati dobit i održavati posao. U istinski islamskim organizacijama plate moraju biti utvrđene na pravičan način u odnosu i na uposlene i na poslodavca. Na Sudnjem danu Poslanik, s.a.v.s., bit

¹¹⁴ Kur'an, 4:58.

će svjedok protiv onog “ko unajmi radnika i posao od njega primi, a ne da mu njegovu zasluženu nagradu”.¹¹⁵ Akcentiranje pravičnosti naknade stoljećima se provlačilo kroz islamsku povijest. U vrijeme četverice pravovjernih halifa i sve do dolaska zapadnog kolonijalizma bila je razvijena institucija *hisbe* sa zadatkom da održava javni zakon i poredak i da nadgleda odnose između kupaca i prodavača na tržištu. Zadatak *hisbe* bio je da osigura primjereno ponašanje i da se bori protiv varanja. *Hisba* je bila pod upravom *muhtesiba*, koji je bio odgovoran za “održavanje javnog morala i ekonomske etike”.¹¹⁶ Jedna od obaveza *muhtesiba* bila je da posreduje u raspravama oko nadnica. U takvim slučajevima *muhtesib* bi obično predlagao *udžretu-l-misl* (naknadu prihvatljivu za sličan posao drugih radnika) kao pravičnu naknadu.¹¹⁷ To je opet primjer principa pravičnosti i pravde na poslu.

Poštovanje vjerovanja uposlenih

Opći princip *tevhida* ili jedinstva primjenjiv je na sve aspekte odnosa između firme i njenih uposlenika. Muslimanski poduzetnici ne treba da se odnose prema svojim uposlenim kao da je islam nevažan tokom radnog vremena. Uposlenim muslimanima, naprimjer, treba dati slobodno vrijeme za namaz, ne treba ih prisiljavati na postupke koji su suprotni islamskom moralnom kodeksu, treba im dati odmor ako su bolesni ili ako ne mogu obaviti svoj zadatak, i ne smiju se seksualno ili drugačije uznemiravati. U znak podrške principima pravičnosti i balansa, vjerovanja uposlenih nemuslimana treba jednako tako poštovati.

¹¹⁵ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Buhari*, “Kitab el-idžare”, hadis br. 2270.

¹¹⁶ Khurshid Ahmad, Predgovor Ibn Tejmijjinom djelu *Public Duties in Islam*, str. 6-7.

¹¹⁷ M.A. Khan, “Al-Hisbah and the Islamic Economy”. Rad objavljen u apendixu Ibn Tejmijjinog djela *Public Duties in Islam*, str. 135-150.

*Allah vam ne zabranjuje da dobročinstvo činite i pravedni budete onima koji se protiv vas zbog vjere ne bore, niti vas iz staništa vaših izgone! Allah, doista, voli pravedne!*¹¹⁸

Odgovornost

Iako i poslodavac i uposleni mogu namjerno jedni druge iza leđa varati, i jedni i drugi pred Allahom, s.v.t., odgovorni su za svoje postupke. Poslanik, s.a.v.s., naprimjer nikada nikome nije uskratio nadoknadu za posao.¹¹⁹

Pravo na privatnost

Ako neki uposlenik/uposlenica ima fizičkih problema koji mu/joj ne dozvoljavaju da obavi određeni zadatak ili ukoliko je neki uposlenik pogriješio nekada u prošlosti, poslodavac to ne mora obznanjivati. To bi narušilo privatnost uposlenika.

*Da li vi dobro djelo javno činili, ili dobro djelo krišom činili, ili zao čin praštali – pa, i Allah prašta i Allah je svemoćan!*¹²⁰

Dobročinstvo

Princip dobročinstva (*ihsan*) treba prožimati odnose između posla i uposlenika. Nekada posao stagnira i uposleni možda moraju trpiti privremeno smanjenje naknada za istu količinu posla. Drugi aspekt dobročinstva jeste da se ne vrši nepotreban pritisak na uposlene da se slijepo pokoravaju. Nedavna analiza 1227 izvještaja *Harvard Business Reviewa* otkrila je da nadređeni često vrše pritisak na podređene da

¹¹⁸ Kura'n, 60:8.

¹¹⁹ Ove predaje prenosi Enes ibn Malik, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-idžare", hadis br. 2277.

¹²⁰ Kur'an, 4:149.

potpišu lažne dokumente, namjerno previde greške nadređenih i sklapaju poslove s prijateljima svojih šefova. Kada su suočeni s pritiskom odozgo, uposleni se osjećaju primoranim kompromitirati lični integritet.

Odnos uposlenih naspram firme

Mnoga etička pitanja tiču se odnosa uposlenih naspram firme, pogotovo u pogledu poštenja, tajnosti podataka i sukoba interesa. Zbog toga uposlenik ne smije pronevjeriti sredstva firme niti otkriti njene tajne strankama izvana. Sljedeća vrsta neetičke prakse događa se kad menadžeri daju lažne račune za hranu i druge usluge na račun troškova firme. Neki od njih varaju zato što smatraju da nisu dovoljno plaćeni, pa žele na ovaj način uspostaviti pravičnost. Nekada se radi o čistoj pohlepi. Albert Miano, naprimjer, nakon što je pronevjerio milion dolara svog poslodavca, priznao je da je njegov primarni motiv bila pohlepa.¹²¹ Što se tiče zaposlenih muslimana, Allah, s.v.t., daje im jasno upozorenje u Kur'anu:

Ti reci: "Gospodar moj zabranjuje razvratna djela, bila ona javna ili skrivena, i grijehenje, i nasilje bespravno."¹²²

Uposleni muslimani, svjesni ovog kur'anskog *ajeta*, neće se nikada namjerno ponašati na neetičan način.

Lijepe namjere mogu biti zanemarene u nejasnim situacijama i perceptivnim zamkama. Ankete među prodajnim osobljem pokazuju da se uposleni nekada nađu u nejasnim situacijama za koje ne postoje precizna etička uputstva. Dobavljač, naprimjer, može pozvati prodavača na ručak u nadi da će dobiti više prostora u smislu mogućnosti prodaje na kredit.

¹²¹ *Fortune*, 25. april 1988.

¹²² Kur'an, 7:33.

Treba li prodavac prihvatiti poziv na poslovni ručak ili treba insistirati da plati vlastitu hranu? U ovakvoj situaciji prodavač može imati veću poteškoću u donošenju ispravne odluke jer uposlenici obično sebe smatraju etičnijim od svojih saradnika. Stoga će oni vjerovatno prihvatiti poziv na poslovni ručak s mušterijom na osnovu logike da je to među većinom prihvaćena poslovna praksa. Da bi izbjegli mogućnost neprimjerenog ponašanja od strane uposlenih, islamske organizacije treba da idu korak naprijed i razviju eksplicitni etički kodeks.

Odnos firme naspram drugih ineteresnih strana

Jedna kompanija uvijek postoji u mreži odnosa sa cijelom jednom listom interesnih strana, koja uključuje dobavljače, kupce, mušterije, sindikate, vladine agencije i konkurente. Tabela 5.* sažeto prikazuje ključna područja etičkog fokusa u tom kontekstu i pitanja u vezi s njima.

Dobavljači

Kada se ugovaraju poslovi s dobavljačima, poslovna etika preporučuje da se nudi poštena cijena i ne iskorištava vlastita veličina u odnosu na drugu stranu ili moć. Kako bi se izbjegli bilo kakvi nesporazumi u budućnosti, Allah, s.v.t., naredio nam je da ugovorne obaveze stavimo u pismenu formu.

*O vjernici! Kada jedni drugima do roka određenog pozajmljujete, to zapišite! [...] Neka mu dužnik u pero kazuje i neka se Allaha, svoga Gospodara, boji i nek' ništa od duga ne umanji! [...]*¹²³

¹²³ Kur'an, 2:282.

* Na 64. strani ove knjige.

Kao što je pojašnjeno, transakcije poput *el-garera* između firme i njenih dobavljača također su eksplicitno zabranjene.

U vrijeme Mervana ibn el-Hakema, obveznice su podijeljene među narodom za robu na pijaci u El-Džaru. Narod ih je međusobno kupovao i prodavao između sebe prije preuzimanja robe, pa Zejd ibn Sabit i jedan od ashaba Allahova Poslanika, s.a.v.s., otiđoše kod Mervana ibn el-Hakema i rekoše. "O Mervane! Je l' to kamatu činiš halalom?" On odgovori: "Tražim zaštitu od Allaha! Šta je to?" "To su obveznice koje narod međusobno kupuje i prodaje prije preuzimanja robe" – odgovoriše oni. Mervan onda posla čuvara da vidi šta narod radi i da od njih uzme priznanice i vrati ih njihovim vlasnicima.¹²⁴

Unatoč općenitoj dozvoljenosti posredništva, trgovcima je zabranjeno uplitanje u sistem slobodnog tržišta putem određene vrste posredovanja. Ova vrsta posredovanje može dovesti do inflacije cijena. Uzmimo primjer poljoprivrednika koji ide na gradsku tržnicu da bi prodao neke proizvode. Čovjek iz grada može prići ovom poljoprivredniku i pitati ga da svoju robu ostavi kod njega na neko vrijeme dok cijene ne porastu. Da je poljoprivrednik prodao svoju robu bez uplitanja ovog čovjeka iz grada, narod bi istu kupio po trenutno nižoj cijeni, i tako bi i narod i poljoprivrednik imali koristi. Međutim, kada ovaj čovjek iz grada ostavi robu dok cijene ne porastu i onda ih proda, narod mora platiti više i posrednik zarađuje dodatni novac. Ova je vrsta posredovanja zabranjena:

Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao je: "Stanovnik grada ne treba prodavati za čovjeka iz pustinje. Prepustite narod njemu samom. Allah će od jednih dati opskrbu drugima."¹²⁵

¹²⁴ Hadis prenosi Zejd bin Sabit, *El-Muvetta'*, "Kitab el-buju", hadis br. 44.

¹²⁵ Hadis prenosi Džabir ibn 'Abdillah, *Sahih Muslim*, hadis br. 3630.

El-Karadavi, međutim, ističe da je posredništvo općenito dozvoljeno, osim kada postoji uplitanje u sistem slobodnog tržišta, kao što je to u navedenom slučaju. Nema ničeg lošeg u tome da posrednik uzima naknadu za svoje usluge. Ova naknada može biti fiksni ili iznos proporcijalan razmjeri prodaje ili sve ono što involvirane strane između sebe dogovore.¹²⁶

Kupci/potrošači

Kupci treba da dobiju robu koja je upotrebljiva i pravično utvrđenih cijena. Također ih treba obavijestiti o svim nedostacima. U kontekstu rada s potrošačima ili kupcima u islamu su zabranjeni sljedeći postupci:

Upotreba neispravnih vaga i mjera

U kazivanju o Šu'ajbu, a.s., Allah, s.v.t., kaže:

*Pravo na litru mjerite i od onih koji zakidaju ne budite, i mjerilom ispravnim mjerite! I ljudima njihova prava ne umanjujte niti zlo činite po Zemlji nered sijući!*¹²⁷

Poslovni čovjek musliman ne treba od drugih tražiti poštenje ako se on sam ponaša nepošteno. Islamski moralni kodeks, drugim riječima, primjenjuje se podjednako na sve.

Stvaranje zaliha i manipulacija cijenama

Kao što to šejh Karadavi ističe, u islamu je tržišni sistem slobodan, i dozvoljeno je da se on prilagođava ponudi i potražnji.¹²⁸ Islam, međutim, ne toleriše uplitanje u tržišni sistem

¹²⁶ El-Karadavi, str. 258-259.

¹²⁷ Kur'an, 26:181-183.

¹²⁸ El-Karadavi, str. 255-257.

putem gomilanja ili drugih načina manipulacije cijenama. Allahov Poslanik, s.a.v.s., je rekao:

*Ko gomila robu, grješnik je.*¹²⁹

U slučajevima kada se poslovni ljudi upuštaju u gomilanje zaliha i druge oblike manipulacije cijenama, islam dozvoljava kontrolu cijena da bi se zadovoljile potrebe društva i obezbijedila zaštita od pohlepe. Ukoliko se, međutim, neki proizvod prodaje bez gomilanja zaliha, i njegova cijena raste usljed prirodnog manjka, oskudice ili povećane potražnje, onda su to okolnosti određene Allahovom voljom, i poslovne radnike nije moguće prisiliti da prodaju po fiksnim cijenama.¹³⁰

Neispravna i pokvarena roba

Islam zabranjuje svaki oblik nepoštenih transakcija bilo u kontekstu kupovine ili prodaje. Poduzetnik musliman mora u svim okolnostima biti pošten. Sljedeći hadis ilustrira kako islamski moralni kodeks gleda na poslovnu praksu koja podrazumijeva varanje:

*Dogodilo se da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., prolazio pored gomile hrane (žita). Gurnuo je ruku u gomilu i osjetio vlagu na prstima. "Šta je ovo?" – upitao je vlasnika. "Allahov Poslaniče! Kiša ga je pokvasila" – rekao je on. Zatim mu je Božiji Poslanik, s.a.v.s., kazao: "Zašto vlažno žito nisi ostavio na površini, da to ljudi vide? Ko vara meni ne pripada."*¹³¹

Slična situacija dogodila se kada je Omer ibn el-Hattab kaznio čovjeka koji je prodavao mlijeko pomiješano s vodom. Omer je prosuo mlijeko ovog čovjeka ne zato što mlijeko nije bilo dobro za piće, nego zato što kupac nije mogao znati pro-

¹²⁹ Hadis prenosi Ma'mer ibn 'Abdillāh el-'Adevi, *Sahih Muslim*, hadis br. 3910.

¹³⁰ El-Karadavi, str. 255-257.

¹³¹ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih Muslim*, hadis br. 183.

porcionalni kvantitet mlijeka i vode.¹³² Zbog toga islam podstiče poslovne ljude muslimane da budu poštteni i da sve nedostatke otkriju prije prodaje. Ukoliko bi onda ijedna strana odlučila da ne želi učestvovati u ugovoru, to može i uraditi.

Vjerovjesnik, s.a.v.s., rekao je: "Kupoprodavci imaju pravo izbora (prihvatiti ili ne prihvatiti kupoprodaju) sve dok se međusobno ne rastanu."¹³³

U slučaju lahko kvarljive robe, kupac ima pravo na punu refundaciju cijene kupljenog ukoliko se utvrdi da kupljena roba nije za upotrebu.

Ako neko kupi jaja, dinju, krastavce, orahe i tome slično, pa nakon što ih otvori utvrdi da su slabog kvaliteta, onda – u slučaju da su posve neupotrebljivi – kupac ima pravo na puni povrat novca od prodavca s obzirom da prodaja nije valjana jer njen predmet u stvarnosti nije roba.¹³⁴

Zaklinjanje u svrhu prodaje

Pri pokušaju da se prevari kupac, grijeh zbog varanja još je veći ukoliko prodavac vrijednost robe potvrđuje lažnim zaklinjanjem.

Čuo sam Allahovog Poslanika, s.a.v.s., kako kaže: "Zaklinjanje doprinosi prodaji robe, a smanjivanju napretka (bereketa)."¹³⁵

Kupovina ukradene robe

Poslovni čovjek musliman ne smije za svoje potrebe niti u svrhu buduće preprodaje svjesno kupovati ukradenu robu.

¹³² Ibn Tejmije, str. 65.

¹³³ Hadis prenosi Hakim ibn Hizam, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-buju", hadis br. 2082.

¹³⁴ *El-Hidaje* (Hanefijski priručnik), vol. II, 4440.

¹³⁵ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-buju", hadis br. 2087.

Takvim postupkom on odobrava krivično djelo krađe. Poslanik, s.a.v.s., je rekao:

*Onaj ko kupuje ukradene stvari znajući da je to ukradeno dijeli grijeh i sramotu krađe.*¹³⁶

Pored toga, prolazak vremena ne čini *haram* dio imetka *halalom*. Izvorni vlasnik ukradene robe zadržava pravo na nju.

Zabrana kamate ili riba

Iako islam potiče poslovne ljude da uvećavaju svoj imetak kroz trgovinu, on im eksplicitno zabranjuje proširivanje kapitala putem pozajmljivanja uz kamatu. Visina iznosa kamate nebitna je. Kamata (*riba*) je apsolutno zabranjena. U islamu ne postoji mogućnost gubitka u slučaju pozajmljivanja novca. Strana od koje se pozajmljuje zarađuje novac bez ikakvog straha od gubitka. Nadalje, s obzirom da je strana od koje se pozajmljuje vjerovatno bogata a ona koja pozajmljuje siromašna, *riba* jednostavno uvećava razliku između onih koji imaju i onih koji nemaju. Islam podstiče kruženje bogatstva. Allah, s.v.t., u Kur'anu kaže:

*Oni koji jedu kamatu dići će se kao što će se dići onaj koga je šejtan udarom svojim izludio! Tako, jer oni vele: "Trgovina je kao i kamata!" A Allah je dopustio trgovinu, a zabranio kamatu.*¹³⁷

Grijeh bavljenja kamatom ima efekat za sve strane involvirane u transakcije sa *ribaom*:

*Allahov Poslanik, s.a.v.s., prokleo je onoga ko uzima kamatu, onoga ko mu je daje, onoga ko je bilježi i one koji su joj svjedoci. "Svi su oni jednaki" – rekao je.*¹³⁸

¹³⁶ Bilježi Bejheki a hadis navodi el-Karadavi.

¹³⁷ Kur'an, 2:275.

¹³⁸ Hadis prenosi Džabir ibn 'Abdillah, *Sahih Muslim*, hadis br. 3881.

Dužnici

Islam općenito potiče na dobročinstvo. Ako je dužnik u finansijskim poteškoćama, Allah, s.v.t., upućuje na predu-sretljivost:

*A ako je takav u nevolji, pričekajte dok mu bude lahko vra-titi, a još vam je bolje da dug u milostinju prometnete, da znate!*¹³⁹

Ustvari, sljedeći hadis Poslanika, s.a.v.s., reafirmira važ-nost velikodušnosti onih koji pozajmljuju drugima:

*Poslanik, s.a.v.s., rekao je: "Meleki su primili (susreli) dušu jednog čovjeka od naroda koji je bio prije vas i upitali: 'Da li si uradio kakvo dobro?' Naređivao sam svojim momcima da daju robu na priček i da otpišu dug čak i bogatom.' I oni su mu – rekao je Muhammed, s.a.v.s. – snizili odgovornost."*¹⁴⁰

Istovremeno islam potiče dužnike da sami od sebe ne odugovlače s plaćanjem dugova. To je posebno bitno u sluča-ju imućnih dužnika. Poslanik, s.a.v.s., rekao je:

*Nasilje je da bogat zateže isplatu duga.*¹⁴¹

Ukoliko se poduzetnik zadužio u svrhu finansiranja vla-stitog posla, on treba vratiti dugove. U islamu je povrat du-gova toliko važan da su i *šehidu* oprošteni svi grijesi izuzev neplaćenih dugova.¹⁴²

Veliki broj ljudi

Poduzetnik ima posebne obaveze ukoliko se njegov po-sao sastoji od obezbjeđivanja osnovnih namirnica za veliki

¹³⁹ Kur'an, 2:280.

¹⁴⁰ Hadis prenosi Huzejfe, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-buju", hadis br. 2077. (Za druge predaje ovog hadisa vidjeti navedeni izvor – op. prev.)

¹⁴¹ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Buhari*, "Kitab fil-istikrad", hadis br. 2400.

¹⁴² Jedan hadis u potvrdu toga prenosi 'Amr ibn el-'As, *Sahih Muslim*, hadis br. 4649.

broj ljudi.¹⁴³ Veliki broj ljudi, naprimjer, ima potrebu za poljoprivrednim proizvodima, odjećom, stambenim prostorom. S obzirom da su to sve osnovne potrepštine, čovjek koji se bavi ovom vrstom posla treba pravično odrediti njihove cijene. Koje korake treba poduzeti ukoliko on previše naplaćuje narodu? Islam je protiv ideje kontrole cijena.¹⁴⁴ Islamski učenjaci koji u potpunosti isključuju mogućnost kontrole cijena svoj stav zasnivaju na sljedećem hadisu:

Neki je čovjek došao i rekao: "Allahov Poslaniče, fiksiraj cijene." On odgovori: "Ne, ali ću se moliti." Čovjek je opet došao i rekao: "Allahov Poslaniče, fiksiraj cijene." On reče: "Allah je taj Ko uvećava i smanjuje cijene. Nadam se da kad sretnem Gospodara niko među vama neće imati pritužbu na mene za greške u vezi s prolijevanjem krvi ili imovinom."¹⁴⁵

Ibn Tejmije, međutim, ističe da ovaj hadis ne tretira situaciju u kojoj trgovac odbija prodavati kad je pod obavezom da to i učini ili da postupi onako kako se od njega zakonski traži. Ibn Tejmije zaključuje da ukoliko ovaj trgovac odbije prodavati robu po pravičnoj cijeni, *imam* ga može na to primorati i također kazniti zbog neposluha.

Dioničari/vlasnici/partneri

Islam podstiče partnerstvo. Svaki takav projekat koji za cilj ima korist pojedincu ili društvu ili koji za cilj ima ukloniti neko zlo plemenit je, pogotovo ukoliko su intencije investitora *a priori* plemenite. El-Karadavi ističe da su takvi projekti u islamu blagoslovljeni i da će imati Allahovu pomoć:

¹⁴³ Ibn Tejmije, str. 37-38 i poglavlje 4.

¹⁴⁴ Ibid i El-Karadavi, str. 255.

¹⁴⁵ Hadis prenosi Ebu Hurejre. Bilježi Ebu Davud, hadis br. 3443.

[...] *Dobročinstvom i bogobojažnošću vi se pomažite, a u grijehu i neprijateljstvu vi ne sudjelujte [...].*¹⁴⁶

- *El-mudareba* – Često poslovni čovjek može biti vješt poduzetnik, ali mu nedostaje potrebni kapital kako bi implementirao svoju poslovnu ideju. U takvim slučajevima, islam dozvoljava partnerstvo između uloženi sredstava i rada. To se zove *el-mudareba* ili *el-kirad*. Stranka koja ulaže sredstva ili islamska banka smatraju se vlasnikom uloženog kapitala, dok poduzetnik doprinosi svojom ekspertizom i vještinama. Prema Šerijatu, dvije strane treba da se unaprijed dogovore kako će dijeliti dobit i gubitke. Ukoliko bi strani koja ulaže sredstva bila zagarantirana zarada na ime uloženog kapitala bez obzira da li njegov partner ostvari profit ili gubitke, onda to liči na kamacu.¹⁴⁷ Pored toga, nikakva raspodjela ostvarene dobiti ne može se vršiti sve dok svi gubici ne budu otpisani a pravičnost uloženog kapitala u potpunosti ispunjena.¹⁴⁸
- *Šerike*¹⁴⁹ – Postoji nekoliko vrsta *šerike* partnerstva. Kod jedne, islamska banka obezbjeđuje dio potrebnog kapitala a poslovni partner drugi u jednakom omjeru. Poslovni partner također je odgovoran za superviziju i menadžment, a dvije strane dogovaraju se da profit ili gubitke dijele proporcionalno njihovom učešću u investiranju. Ukoliko bude gubitaka, smatra se dovoljnim da poslovni partner gubi pravo na naknadu za svoj rad.

¹⁴⁶ Kur'an, 5:2 i El-Karadavi, str. 273.

¹⁴⁷ El-Karadavi, str. 271-272.

¹⁴⁸ Gani, str. 22.

¹⁴⁹ Gani, str. 18.

- *Mušareke* – Ova vrsta partnerstva traje jedan ograničeni vremenski period i ustvari pokušava implementirati određeni projekat.¹⁵⁰ To liči na zajedničko ulaganje (*joint venture*) ili konzorcij na Zapadu. Involvirane strane postižu dogovor da obje učestvuju i u fiksnom, radnom kapitalu i u ekspertizi. Također postižu dogovor kako će dijeliti dobit. Gubici će se dijeliti u skladu s proporcijom uloženog kapitala.
- *Murabeħa* – Kod ovog partnerstva banka za fiksni iznos kao i već dogovorenu marginu dobiti od dobavljača otkupljuje određenu robu u ime poduzetnika. Ključni element kod ovog tipa finansiranja je to što bi obje strane trebalo da znaju početnu otkupnu cijenu i brutoprofit. Onog momenta kada roba bude dostavljena, dvije strane potpisuju prodajni ugovor na bazi troškova robe i ostvarene dobiti, a poduzetnik preuzima dostavljenu robu. Poduzetnik treba banci naknadno platiti troškove prodane robe kao i dogovoreni dio profita u skladu s ranije utvrđenim rasporedom.
- *Kard hasen* – Ovaj aranžman predstavlja oblik “blagonaklonog posuđivanja”.¹⁵¹ Ova vrsta posuđivanja nudi se mušterijama ili poslovnim djelatnicima koji prolaze kroz teška vremena ili se suočavaju s neočekivanim nevoljama.

O kojem god se obliku partnerstva radilo, islamski etički kodeks zahtijeva od svih strana da budu pravične i da izbjegavaju međusobno varanje.

*Allahov Poslanik, s.a.v.s. rekao je: “Uzvišeni Allah kaže: ‘Ja sam treći s dvojicom ortaka sve dok jedan drugog ne počnu varati, a kad jedan drugog počnu varati, Ja ih napuštam.’”*¹⁵²

¹⁵⁰ Gambling and Karim, str. 37-38.

¹⁵¹ Ibid.

¹⁵² Hadis prenosi Ebu Hurejre. Bilježi Ebu Davud, hadis br. 3377.

Siromasi

Veoma često siromah će prići poslovnom čovjeku i tražiti *sadaku*. Nekada će mu on dati ostatke ili pokvarenu robu koju on lično nikada ne bi koristio. Ukoliko biznismen, na primjer, želi donirati staro auto koje je u tako lošem stanju da ugrožava život svakog ko ga prihvati voziti, onda je donator grješnik. Allah, s.v.t., upozorava nas u vezi s tim kada kaže:

*O vjernici! Dijelite od lijepih stvari koje ste stekli i iz onog što smo vam Mi iz zemlje izveli! Nemojte ono bezvrijedno izdvajati da biste to podijelili, a niste ni vi voljni to uzeti, osim očiju zatvorenih!*¹⁵³

Poslovni djelatnici muslimani siromasima treba da (u) dijele ono što je korisno i zarađeno na *halal* način.

Konkurenti

Iako Zapad tvrdi da podržava tržišnu konkurenciju, čak i usputno iščitavanje glavnih poslovnih časopisa otkrit će da se poduzetnici se konstantno pokušavaju učvrstiti u odnosu na svoje konkurente i eliminisati ih. Eliminiranjem konkurencije kompanije onda mogu imati natprosječan finansijski povrat putem stvaranja zaliha i monopoliziranja cijena. U skladu s onim što smo kazali o stvaranju zaliha na strani 39, monopol u islamu nije pohvalan.

*Sramno je monopolizirati*¹⁵⁴ *osnovne životne potreštine i stočnu hranu u mjestima gdje će se takav monopol pokazati štetnim.*¹⁵⁵

¹⁵³ Kur'an, 2:267.

¹⁵⁴ Ar. *ihtikar*. U tekstu se pojašnjava da u svom doslovnom značenju to označava skladištenje bilo čega. U pravnoj terminologiji, to znači kupovinu žitarica ili drugih osnovnih životnih potreština i njihovo čuvanje s namjerom povećanja njihove cijene.

¹⁵⁵ *El-Hidaje* (Hanefijski priručnik), vol. IV, 5857.

PRIRODNO OKRUŽENJE

Sljedeći ključni domen društvene odgovornosti jedne organizacije jeste prirodno okruženje. Kompanije su dugo svoj otpadni materijal izbacivale u vazduh, rijeke i zemlju. Kao rezultat ovakvog neodgovornog ponašanja pojavile su se kisele kiše, globalno zagrijavanje zbog uništavanja ozonskog omotača te zagađivanje lanca ishrane. Danas su mnoge kompanije shvatile prijetnju koju ovakva praksa predstavlja za naše prirodno okruženje i oprezno odlažu otpad. Firme kao što je Safeway koriste reciklirani papir za proizvodnju svojih papirnih vreća, a McDonalds je promijenio kutije koje sada koristi za pakovanje brze hrane.

Muslimani se podstiču da poštuju ljepotu prirodnog okruženja. Ustvari, Allah, s.v.t., o ljepoti prirodnog okruženja govori kao o jednom od Svojih znakova:

*Zar ne vidiš da Allah s neba vodu spušta, pa Mi pomoću nje izvodimo plodove raznolikih boja, a ima planina bijelih i crvenih puteva, raznolikih boja, i onih tamnih, crnih! A ima ljudi, i životinja, i stoke isto tako boja raznolikih! I Allaha se boje od Njegovih robova oni učeni. Allah je zbilja silan i On prašta.*¹⁵⁶

Islam naglašava ulogu čovjeka naspram prirodne sredine tako što ga čini odgovornim za njegovo okruženje kao Allahovog namjesnika na Zemlji.

*I kada Gospodar tvoj reče melekima: "Na Zemlji ću, doista, Ja postaviti namjesnika!" – oni upitaše: "Zar ćeš na njoj postaviti onoga ko će na njoj nered činiti i krv prolijevati?! A mi Te slavimo, zahvaljujući Ti, i, kako Tebi dolikuje, veličamo!" On odgovori: "Ja znam ono što ne znate vi!" I pouči On Adema imenima stvari svih. [...]"*¹⁵⁷

¹⁵⁶ Kur'an, 35:27-28.

¹⁵⁷ Kur'an, 2:30.

Od poduzetnika muslimana, kao namjesnika, očekuje se da brine o svojoj prirodnoj sredini. Noviji trend *poslovne brige o prirodnom okruženju*, gdje se poduzetnici veoma pažljivo odnose prema okolini, ne predstavlja ništa novo. Nekoliko primjera ilustrira značaj koji islam daje prirodnoj sredini: odnos prema životinjama, zagađenje okoline i vlasnička prava, te zagađenje “slobodnih” prirodnih resursa poput vode i vazduha.

Odnos prema životinjama

Poduzetnik musliman koji koristi životinje mora biti krajnje oprezan u odnosu prema njima. Profesionalni mesari, naprimjer, moraju kod klanja životinja pokazati dobrušnost:

Dvije stvari sam upamtio od Allahovog Poslanika, s.a.v.s.: “Allah je propisao u svemu lijepo postupanje. I kada ubijate, ubijajte na lijep način. Kada koljete, koljite na lijep način, dobro naoštrite noževe i što udobnije povalite životinju koju koljete.”¹⁵⁸

Muslimani se upozoravaju da prilikom klanja životinju koja je određena za klanje ne hvataju za nogu i da je ne vuku na mjesto klanja.¹⁵⁹

Zemljoradnici također treba da budu oprezni. Poslanik, s.a.v.s., poticao je muslimane da i u svakodnevnom odnosu prema životinjama pokazuju razumijevanje:

Allahov Poslanik, s.a.v.s., je rekao: “Nekoje prostitutki oprošteno zato što je, prolazeći pored psa koji je dahtao – i gotovo uginuo – od žeđi, skinula svoju obuću i vezavši je za

¹⁵⁸ Hadis prenosi Šeddad ibn Evs, *Sahih Muslim*, hadis br. 4810.

¹⁵⁹ *El-Hidaje* (Hanefijski priručnik), vol. IV, 5764.

*svoju maramu uspjela izvući nešto vode (iz bunara), pa joj je oprošteno.*¹⁶⁰

Određena ponašanja eksplicitno su zabranjena:

*Allahov Poslanik, s.a.v.s., zabranio je (udaranje životinja) po licu i žigosanje po licu.*¹⁶¹

Pored toga, muslimanima nije preporučeno izazivati životinje da se bore jedna protiv druge. Shodno tome, muslimani ne treba da se bave poslovima koji podrazumijevaju borbe pasa ili drugih životinja.

Zagađenje okoline i vlasnička prava

Iako islam poštuje vlasnička prava, on ih ne smatra apsolutnim ukoliko mogu dovesti do zagađenja okoline i ugroziti javnu sigurnost. Muslimanima se, naprimjer, zabranjuje klanje životinja po ulicama i kućama kako bi se izbjegli nehigijenski uslovi.¹⁶² Slično tome, da bi smanjili opasnost po javnu sigurnost i ekološke nesreće, muslimanima nije bilo dozvoljeno da izgrađuju kovačnice, gumna, kuhinje i mlino-ve u naseljenim četvrtima.¹⁶³

Ako neki musliman zagađuje okolinu, od njega se očekuje da to očisti ili da ukloni ono što izaziva zagađenje:

Ukoliko bilo ko izgradi zahodsku jamu ili kanalizaciju blizu izvora vode koji pripada drugoj osobi i tako zagadi vodu, on se može primorati da popravi načinjenu štetu. Ako je nemoguće popraviti načinjenu štetu, može mu se naložiti da

¹⁶⁰ Ovu predaju prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Buhari*, hadis br. 3321.

¹⁶¹ Hadis prenosi Džabir ibn 'Abdillah, *Sahih Muslim*, hadis br. 5281.

¹⁶² M. Akram Khan, "Al-Hisbah and the Islamic Economy" u Ibn Tejmijjinom djelu *Public Duties in Islam: The Institution of Hisbah*, str. 145.

¹⁶³ *El-Medželle* (Hanefijski priručnik osmanskih sudova), serijski br. 2432, paragraf 1200.

*zatvori jamu, odnosno kanalizaciju. Također, ukoliko neko izgradi zahodsku jamu blizu vodovoda i onda prljava voda iz jame dođe do vodovoda i tako napravi štetu, pri čemu ne postoji drugi način da se načinjena šteta ukloni osim zatvaranjem jame, onda je treba i zatvoriti.*¹⁶⁴

Nasuprot toga, pod određenim okolnostima kompanija se ne može smatrati odgovornom za buku ili neku drugu vrstu ekoloških problema. Tako, ukoliko je neki poslovni pogon već postavljen na nekoj lokaciji, a onda neko u njegovoj blizini sagradi kuću, vlasnik nove kuće ne može se žaliti na buku, prašinu ili druge izvore nemira koji nastaje kao rezultat njegove blizine poslovnom pogonu.

*Ukoliko neko koristi imovinu koju posjeduje u apsolutnom vlasništvu na zakonski priznat način, a onda neko drugi u njenoj blizini sagradi kuću te bude izložen određenoj šteti, taj drugi sam mora ukloniti tu štetu.*¹⁶⁵

Pod ovim posebnim okolnostima, izvođača radova nije moguće primorati da zaustavi buku, kontroliše prašinu ili da prestane s radom.

Zagađenje okoline i slobodni resursi (vazduh, voda itd.)

Opći princip u vezi s izvorima koji su slobodni, poput zraka, okeanske vode itd., jeste sljedeći:

*Svako može koristiti sve ono što je slobodno pod uslovom da tim nikakva šteta nije nanescena nekom drugom.*¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ibid, serijski br. 2444, paragraf 1212.

¹⁶⁵ Ibid, serijski br. 2439, paragraf 1207.

¹⁶⁶ Ibid., serijski br. 2486, paragraf 1254.

Ukoliko bi nastala šteta ili zagađenje bilo koje vrste, okrivljena strana mora biti odgovorna za naknadno čišćenje ili za uklanjanje uzroka problema:

Svako može navodnjavati svoju zemlju vodom iz rijeka koju niko ne posjeduje na način apsolutnog vlasništva i da bi zemlju navodnjavao ili izgradio, mlin može napraviti jedan ili više kanala za vodu, pod uslovom da na taj način ne nanosi štetu drugom. Nasuprot tome, ukoliko se rijeka izlije i nanesu štetu narodu ili voda rijeke bude u potpunosti obustavljena ili čamci nisu u stanju kretati se, onda takvu štetu treba spriječiti.¹⁶⁷

OPĆE DRUŠTVENO DOBRO

Pored odgovornog ponašanja naspram svojih dioničara i prirodnog okruženja, od muslimana i organizacija u kojima rade očekuje se da brinu i o općoj dobrobiti društva u kojem žive. Kao dio zajednice, muslimanski biznismeni treba da paze na dobrobit svojih slabašnih i siromašnih članova.

Šta vam je, zašto se na Allahovu putu ne biste borili za potlačene, i žene, i djecu, [...].¹⁶⁸

Nagrada za brigu o siromašnim i slabim istaknuta je u ovom hadisu:

Vjerovjesnik, s.a.v.s., kazao je: "Onaj koji pomaže udovici i bijedniku jeste kao borac na Allahovom putu ili kao onaj koji noću klanja, a danju posti."¹⁶⁹

¹⁶⁷ Ibid., serijski broj 2497, paragraf 1265.

¹⁶⁸ Kur'an, 4:75.

¹⁶⁹ Hadis prenosi Ebu Hurejre, *Sahih el-Buhari*, "Kitab en-nefekat", hadis br. 5353.

Na drugoj strani, ukoliko bilo ko provede noć gladan, krivicu dijeli cijela zajednica zato što nije pokušala da se za njega pobrine.¹⁷⁰

Muslimanski poduzetnici pomažu dobrotvorne ustanove i podržavaju različite filantropske aktivnosti. Amana, muslimanska investicijska kompanija, naprimjer, sponzorirala je i objavila revidirano izdanje prijevoda Časnog Kur'ana Jusufa Alija. Slično tome, Asocijacija muslimanskih naučnika i inženjera objavila je studentski vodič da bi odgovorila na pitanja muslimanskih studenata iz inostranstva koji su se pokušavali upisati na sjevernoameričke univerzitetete. Crveni polumjesec je međunarodno poznata organizacija, koja djeluje u mnogim muslimanskim zemljama kako bi u kriznim momentima obezbijedila pomoć siromašnim i ugroženim.

ARGUMENTI "ZA" I "PROTIV" DRUŠTVENE ODGOVORNOSTI

Pitanje društvene odgovornosti poduzetništva jeste pitanje o kojem se mnogo raspravljalo. Tabela 6. ukratko prikazuje argumente koji su ponuđeni za i protiv ovog stava. Interesne strane koje podržavaju društvenu odgovornost tvrde da je poduzetništvo izvor problema kao što je zagađenje pa ih ono treba i popraviti. Kontraargument je da je poduzetništvo stvaranjem dobiti i njihovom raspodjelom sa društvom kroz plate i porez već platilo svoj dio i da se ne treba smatrati odgovornim za probleme koje nije moguće u potpunosti zaobići.

¹⁷⁰ Sejjid Kutb, *Social Justice in Islam*, New York, Octagon, 1970, str. 65. Također u: Sejjid Sabik, *Fikh es-Sunne*, 393, paragraf 10.

Tabela 6. Argumenti za i protiv društvene odgovornosti organizacija¹⁷¹

Argumenti za društvenu odgovornost	Argumenti protiv društvene odgovornosti
Poduzetništvo stvara probleme i odgovorno je za njihovo rješavanje.	Svrha poduzetništva je maksimizacija profita. Plaćanjem poreza i plaća ono je već dalo svoj dio u pogledu društvene odgovornosti.
Poduzetništvo ima resurse potrebne za rješavanje problema.	Može doći do sukoba interesa s obzirom da dobrotvorne aktivnosti mogu postati sredstvo marketinga za korporacije.
Društvena odgovornost potiče naklonost javnosti prema organizacijama.	Poduzetništvo možda ne zna kako organizirati društvene programe.
Islam nužno ne prepoznaje poduzetništvo kao pravni entitet čije su obaveze odvojene od njegovog vlasnika.*	Korporacije su čisto pravni entiteti, čiji menadžeri ne mogu biti lično smatrani odgovornim za probleme koje izazivaju korporacije.

* Pitanje da li firma može ili ne može biti pravni entitet prema islamu, još uvijek je predmet rasprava. Vidi Gambling and Karim, str. 36-37.

Oni koji se zalažu za društvenu odgovornost sugeriraju da će poduzetnici biti bolje opremljeni da rješavaju probleme koje su izazvali onoliko koliko razumiju njihovu prirodu. Za razliku od vlasti, čija je finansijska moć ograničena, poduzetništvo može odvojiti dio svojih resursa i dobiti kako bi počistilo iza sebe. Protivnici društvene odgovornosti odbacuju enormnu moć korporacija onog momenta kad se

¹⁷¹ Barney, Jay B. and Griffin, Ricky, W. *The Management of Organizations*, Houghton Mifflin Company, 1992, str. 732-734. Prilagođeno uz dopuštenje.

počnu baviti društvenim pitanjima. Zbog veličine njihovih finansijskih donacija, korporacije mogu ugroziti društvene projekte, transformirajući ih u reklamne trikove u službi uvećanja svog profita.

Uključenjem u društvene aktivnosti povećava se naklonost javnosti prema kompaniji. McDonaldsovo sponzoriranje potrebite djece u okviru "Ronald McDonalds programa" doprinosi imidžu ove korporacije kao dobrog građanina koji brine o drugima. Alternativno, mnoga poduzetništva ne znaju kako pokrenuti jedan takav program. Poduzetništvo koje proizvodi biološko oružje može imati velikih poteškoća u organiziranju društvenih programa poput američke fondacije "March of Dimes" koja se brine o zdravlju žena i beba ili se naći u situaciji da mu javnost možda neće izraziti dobrošlicu.

Na kraju, za razliku od sekularnog zakona, islam možda ne prepoznaje postojanje poduzetništva kao korporacijskog pravnog entiteta čiji vlasnici nisu lično odgovorni za probleme koje ono pravi. Zbog toga, ukoliko kompanija napravi problem, onda su njeni vlasnici odgovorni da to isprave. A ako to ne urade, onda ustvari mogu biti primorani na to:

Ukoliko svi korisnici prava na korištenje vode odbiju očistiti rijeku koja je zajedničko vlasništvo naroda, onda se oni mogu primorati da to učine ako je to javna rijeka, ali ne ako se radi o privatnoj rijeci.¹⁷²

¹⁷² *Medželle*, serijski br. 2556, izvor: *Medželle* (Hanefijski priručnik osmanskih sudova), 1234.

ORGANIZACIJSKI MODELI DRUŠTVENE RESPONZIVNOSTI

U odgovoru na zahtjeve za većom društvenom odgovornosti, jedna organizacija može biti responsivna na način društvene opstrukcije, društvene obligacije, društvenog odaziva i društvenog doprinosa. Svi ovi oblici društvene responsivnosti mogu se kretati na kontinuumu od niske do visoke, i ne predstavljaju odvojene kategorije u koje je moguće svrstati neku organizaciju.¹⁷³

Društvena opstrukcija

Firme koje se nalaze u ovoj kategoriji najmanje su društveno responsivne. One obično pokušavaju zaobići svoju društvenu odgovornost ili to rade najmanje, u najmanjoj mogućoj mjeri, baveći se problemima koje su same prouzrokovale. U jednom gradiću u Nevadi, naprimjer, naftne kompanije čiji rezervoari za skladištenje puštaju naftu u podzemne vode pokušavaju negirati svoju odgovornost u tom pogledu pa podnose tužbu protiv gradskog vijeća da bi negirale krivicu. Slično tome, Intel je dugo vremena vlasnicima manjkavih Pentium kompjutera odbijao obezbijediti zamjenske čipove sve dok ih val javnog nezadovoljstva nije na to primorao.

Društvena obligacija

Takve organizacije izvršavaju puki minimum onoga što zakon traži i ništa više od toga. Tvornice automobila, naprimjer, u svoja auta postavljaju pojaseve za vezivanje i ispušne filtere zato što se to od njih zahtijeva. One ne nude dodatne

¹⁷³ Barney i Griffin, str. 734-735.

sigurnosne mehanizme zato što bi im to povećalo troškove i smanjilo profit.

Društveni odaziv

Firme sa strategijom društvenog odaziva ispunjavaju svoje zakonske obaveze u pogledu društvene odgovornosti, ali i mimo ovih obaveza gdje god je to moguće. IBM, naprimjer, školama poklanja i višak kompjutera. Druga poduzetništva naporno se trude da zapošljavaju radnike iz manjinskih zajednica ali i da mladim iz ovih zajednica obezbijede stipendije na različitim univerzitetima.

Društveni doprinos

Firme u ovoj kategoriji najviše su društveno responsive. One prihvataju zahtjeve svoje društvene uloge i aktivno traže prilike da pomognu. Hewlett Packard ne samo da od korisnika tonera za laserske printere traži da pošalju nazad tonerska punjenja koja mogu biti štetna za okolinu nego će za to također platiti.

UPRAVLJANJE DRUŠTVENOM ODGOVORNOSTI

Organizacije moraju biti proaktivne u pogledu pitanja koja se tiču društvene odgovornosti. Isto kao što smišljaju strateške poteze da bi razvili kompetitivnu prednost na tržištu, organizacije tako treba da koriste određene mehanizme da unaprijede svoju društvenu responzivnost. Neki od ovih mehanizama mogu se eksplicitno izraziti, a drugi su više implicitni.

EKSPLICITNI ORGANIZACIJSKI PRISTUPI

Usvajanje etičkog kodeksa

Usvajanjem etičkog kodeksa uz učešće uposlenih organizacije šalju svojim *stakeholderima* signal o svom etičkom naumu. Upoznavanjem svojih uposlenika o etici i njihovim nagrađivanjem za etičko ponašanje oni podstiču članove organizacije da se etično i ponašaju. Tabela 7. ilustrira kako je Honeywell kroz svoj etički kodeks istakao određene ključne vrijednosti.

Tabela 7. Honeywallova tri R¹⁷⁴

<ul style="list-style-type: none"> ▪ U skladu s našim modelom etičkog ponašanja svaki uposleni ima sljedeće odgovornosti: <ul style="list-style-type: none"> ○ prepoznati određeni problem ili situaciju, ○ u cilju rješavanja delegirati problem ili situaciju na primjereni nivo i ○ prpratiti problem ili situaciju do njihovog rješavanja. ▪ Kompanija ima obavezu da izradi i jasno predstavi politike i procedure tako da uposleni znaju šta se od njih očekuje. ▪ Mi promoviramo koncept samoupravljanja.

Kod uspostavljanja etičkog kodeksa menadžeri muslimani dužni su:¹⁷⁵

1. Identificirati ključne interesne strane kompanije i odgovornost organizacije naspram svake od njih u skladu s islamskim moralnim kodeksom. Lista dioničara koju muslimanski poduzetnici mogu uzeti u razmatranje tretirana je u poglavlju o interesnim stranama.
2. Definirati etičke vrijednosti ili skicirati poseban vodič ponašanja za svakog dioničara s kojim kompanija saraduje. Spomenuto poglavlje o interesnim stranama nudi prikaz islamskih etičkih pojmova koji imaju efekat na *stjkhholdere* kompanije (ispunjavanje obećanja, poštenje, respekt prema ljudima, dobročinstvo, pravednost itd.). Tabela 8. daje primjer etičkog kodeksa za poduzetništvo muslimana.

¹⁷⁴ Honeywell korporacija.

¹⁷⁵ Prilagođeno na osnovu materijala prikazanog u: 1) F. Luthans, R.M. Hodgets, i K.R. Thompson, *Social Issues in Business: Strategic and Public Policy Perspectives*, New York, Macmillan, 1990, str. 120-128; i 2) D. Collins, i T. O'Rourke, *Ethical Dilemmas in Business*, Cincinnati, OH, 1994, str. 52-53.

3. Istražiti koji drugi etički kodeksi možda imaju uticaj na ponašanje uposlenih u organizaciji, te, ako je moguće, koncipirati korporacijski kodeks ponašanja tako da se ne sukobljava s eksternim kodeksima ponašanja.¹⁷⁶
4. Opisati kako kompanija u stvarnosti saraduje sa svojim dioničarima i fokusirati se na područja gdje možda postoji raskorak između islamskog etičkog kodeksa i *stvarnog* ponašanja organizacije.
5. Odrediti kako reducirati raskorak otkriven u koraku broj 4.
6. Formirati sistem unutarnje kontrole kako bi se (u) pratile određene prakse.
7. Formulirati upravnu politiku u pogledu reagiranja na slučajeve neetičnog ponašanja i poticanja na etično ponašanje.
8. Godišnje evaluirati etički kodeks. Koje praznine još uvijek postoje? Koja su se nova etička pitanja pojavila?
9. Prilagoditi etički kodeks ili njegovu implementaciju. Iako islamski kodeks ponašanja onako kako je on prikazan u Kur'anu i Sunnetu Poslanika, s.a.v.s., možda ne može biti modificiran, možda postoje alternativni načini da se zaposleni – uključujući i menadžere – podstaknu da se ponašaju etično.

Kod implementiranja već razrađenog etičkog kodeksa potrebno je obezbijediti nekoliko mehanizama kako bi se osigurao njegov uspjeh:

1. Menadžeri moraju biti involvirani tokom cijelog procesa. Prihvatanjem da budu primjeri oni mogu voditi uposlene ka etičnom ponašanju. Koristeći spomenute

¹⁷⁶ Weiss, str. 269.

principe koje je El-Karadavi ponudio da bi razlikovao *halal* od *haram* ponašanja, muslimanski menadžeri mogu pojasniti da je racionalizacija neetičnog ponašanja neprihvatljiva. Ukoliko bi neki izvršni menadžeri prekoračili dozvoljeni limit u svom prikazu troškova zato što svi drugi to rade, muslimanski menadžeri moraju poslati jasnu poruku da takvo ponašanje neće biti tolerisano.¹⁷⁷

2. S etičkim standardima organizacije novi uposlenici moraju biti upoznati prije nego što joj se pridruže. Ovaj će korak odvratiti potencijalno nemoralne pojedince da prihvate posao u dotičnoj kompaniji.
3. Dugogodišnjim uposlenicima treba obuka u pogledu etike na radnom mjestu. Zbog saznanja šta su standardi u tom pogledu, bit će manje uznemireni kad su izloženi cenzuri zbog eventualnih neetičnih postupaka.
4. Uposlenicima treba obezbijediti alternativne načine da prijave eventualno kršenje etičkog kodeksa od strane kolega, podređenih i nadređenih.
5. Svaki izvještaj o neetičnom ponašanju treba popratiti poštenim, blagovremenim i objektivnim saslušanjem.¹⁷⁸
6. Prijavljivanje neetičnog ponašanja *ombudsmenu* organizacije koji se nalazi izvan lanca upravljanja neće biti razlog osvete.
7. Podršku vrha menadžmenta etičkom kodeksu treba demonstrirati kroz striktno provođenje pravila prema onima koji se neetično ponašaju.

¹⁷⁷ A. Bhide i H.H. Stevenson, "Why be Honest if Honesty Doesn't Pay?" *Harvard Business Review*, September-October 1990, str. 121-129.

¹⁷⁸ Weiss, str. 268-269.

Tabela 8.

Primjer etičkog kodeksa za muslimanske poduzetnike

Uz Božiju pomoć, ponašat ćemo se na islamski način prema:

– **Našim mušterijama**

Naša osnovna odgovornost je da ponudimo proizvode najboljeg kvaliteta onima koji koriste naše proizvode i usluge. Moramo raditi u pravcu smanjenja naših troškova kako bismo našim mušterijama ponudili robu po razumnim cijenama. Narudžbe naših mušterija bit će obrađene efikasno i bez grešaka. Nećemo lažno predstaviti ni uskratiti naše proizvode ili usluge bilo kojoj našoj mušteriji na osnovu rase, vjere ili nacionalnosti.

– **Našim dobavljačima i distributerima**

S našim dobavljačima i distributerima radit ćemo u pravcu održavanja konzistentnosti u pogledu kvaliteta i usluga. Potrudit ćemo se da i oni ostvare pravičnu zaradu. Nećemo nuditi niti prihvatiti ikakvu premiju, nagradu ili drugi neislamski poticaj u transakcijama s našim dobavljačima i distributerima ili drugim interesnim stran(k)ama.

– **Našim uposlenicima**

Svaki uposlenik radit će u sigurnim i čistim uslovima. Za svoj posao dobit će pravičnu i adekvatnu kompenzaciju. Imat će mnoštvo prilika da razvi(ja)ju svoje vještine. Moraju se osjećati slobodnim da daju sugestije, kritiziraju ili se žale. Osigurat ćemo njihovo pravo na privatnost, zaštitit ćemo ih od bilo koje vrste uznemiravanja i uvijek ćemo poštovati njihovo dostojanstvo. Kompanija će jasno predstaviti svim uposlenicima šta od njih očekuje. U svim pregovorima nastupat ćemo s dobrom namjerom. Svaki uposlenik preuzima odgovornost da osigura da su njegovi postupci u skladu s islamskim vrijednostima i etičkim kodeksom ove kompanije.

– **Našim konkurentima**

Nećemo se upuštati u monopolističko ponašanje i sprečavati druge da se natječu s nama. Natjecat ćemo se pravedno, bez upuštanja u neislamske taktike.

– **Našim dioničarima**

Moramo raditi u pravcu osiguranja pravičnog povrata novca našim stejkholderima. Upuštat ćemo se samo u ono što je halal, a klonit ćemo se harama. Naša istraživanja i razvojne projekte vodit ćemo mudro. Podjednako ćemo kompenzirati rad našim uposlenicima. Obezbijedit ćemo adekvatne zalihe za teška vremena. Nećemo trošiti sredstva kompanije na nepotrebne troškove. Kad se ponašamo u skladu s našim etičkim kodeksom, treba da smo u stanju da našim dioničarima obezbijedimo po islamu prihvatljiv omjer povrata uložениh sredstava.

– **Našoj zajednici**

Dajemo podršku zajednici u kojoj živimo kao i globalnom ummetu. Bit ćemo dobri građani, koji će plaćati svoj dio poreza i davati svoj doprinos za dobrobit siromašnih i ugroženih. Zaštitit ćemo našu okolinu i prirodne resurse.

Etički nadzor

Imenovanjem ključnih ljudi u organizaciji za članove etičkog odbora, koji će kritički propitivati njene aktivnosti, jedna organizacija garantira da će se sve glavne interesne strane pridržavati zakonskih regulativa i etičkih principa.

Imenovanje etičkog advokata

Ova osoba može redovno provjeravati odluke menadžmenta te ispitivati njihovu opravdanost i svrhu. Kako bi jedan etički advokat efikasno obavio svoju ulogu, me-

nadžment ne smije ograničiti vrstu odluka koje je moguće dovoditi u pitanje. Iako se na ovo mjesto obično postavljaju po statusu niži službenici, etičnost odluka donesenih na makro i mikrostrateškom nivou bolje će istražiti etički advokat s adekvatnim organizacijskim iskustvom, ali i besprijekornim moralnim kredibilitetom.

Selekcija i obuka

Putem obuke novih radnika o etičkom kodeksu i njihovim upoznavanjem sa radnim obavezama pri čemu uče o značenju etičkog ponašanja u firmi, novozaposleni pojedinci će prilikom dolaska u kompaniju imati jasno razumijevanje etičke komponente svog posla. Oni će se, očekivano, također ponašati na etičan način bez straha od pritiska sa viših nivoa organizacije ili prijetnji da će izgubiti posao.

Prilagođavanje sistema nagrađivanja

“Pravilo efekta”¹⁷⁹ tvrdi da će se nagrađeno ponašanje opet ponoviti. Ponašanje koje nije nagrađeno neće biti ni ponovljeno. Organizacija koja eksplicitno nagrađuje islamsko ponašanje potaknut će njegovo ponavljanje. Na drugoj strani, organizacija koja dozvoljava da neetično ponašanje prođe nekažnjeno prije ili kasnije naći će se u nevolji. Treba spomenuti primjer muslimanske bankarske firme BCCI, koja je svoj bankrot objavila nakon što je tolerisala neprimjerene poslovne aktivnosti.

¹⁷⁹ Thorndike.

IMPLICITNI ORGANIZACIJSKI PRISTUPI

Promjena kulture

Jedna islamska organizacija ima izgrađen sistem vrijednosti. Te vrijednosti potiču iz Kur'ana i Sunneta, i inkorporirane su u spomenuti islamski etički kodeks. Nažalost, kada dođu u kontakt sa sekularnim, globalnim korporacijama, mnoge islamske organizacije osjećaju se primoranim prihvatiti njima strane, neislamske vrijednosti. Prilagođavanje kulture neke organizacije može biti traumatično i dugotrajno, ovisno od toga koji nivo kulture njeni vodeći ljudi žele mijenjati. Na nivou vanjskog, relativno lahko je izmijeniti artefakte poput simbola koji odražavaju etičko stajalište organizacije. Dublji aspekti kulture, kao što su sržna vjerovanja i vrijednosti članova organizacije, obično zahtijevaju konzistentno isticanje zajednički usvojenog sistema etičkih uvjerenja i vrijednosti. Uzorno etičko postupanje vodećih službenika u organizaciji također će biti potrebno kako bi se njima podređeni motivisali na određeni način ponašanja. Tako je dolazak islama promijenio arapsku kulturu zasnovanu na plemenskoj odanosti i *džahilijetu* u kulturu zasnovanu na Allahovoj, s.v.t., naredbi i uzornom primjeru Poslanika, s.a.v.s. Nakon što su propisno upoznati s etičkim kodeksom islama, izaslanici islamske države u udaljenim zemljama poput Perzije i Bizantije nisu morali čekati na odluku halife – oni su već znali šta im je raditi u različitim i često nepovoljnim okolnostima.

Uzbunjivanje (zviždanje)

Uzbunjivanje predstavlja uposlenikovo izvještavanje o neetičnom ponašanju drugih saradnika na poslu. Pojam “zviždač” koristi se za ljude koji iz moralnih razloga objelodane neprimjerene postupke. Uzbunjivanje je jedan važan

proces, posredstvom kojeg kompanija može doći do informacija o aktivnostima koje ugrožavaju moralnu potku dotične organizacije. Tradicionalno su uzbunjivači morali rizikovati svoju karijeru ili neprijateljske posljedice kako bi se njihova poruka čula. U tom smislu, organizacije treba da razviju neformalan kanal komuniciranja gdje bi uzbunjivač mogao prijaviti incident bez imalo straha od napada. Nekada "zviždač" mora otići nekoj eksternoj regulatornoj agenciji ili medijima da bi prijavio upitno ponašanje u nekoj organizaciji.

OBAVLJANJE DRUŠTVENOG AUDITA

*Društveni audit*¹⁸⁰ u korporaciji želi utvrditi koliko je neka organizacija efikasna u smislu njenog društvenog učinka.¹⁸¹ Da bi prošla jedan takav *audit*, organizacija mora jasno navesti svoje društvene zadatke, utvrditi posjeduje li resurse za ispunjenje svakog zadatka, procijeniti dokle se došlo u njihovoj realizaciji i sugerirati koja područja trebaju dodatno unapređenje.

U procjenjivanju koliko korporacije odgovaraju na potrebe uposlenih i zajednice razvila su se dva pristupa, takozvani *General Electric* pristup i *First Bank Minneapolis* pristup. *General Electric* pristup pomaže firmi: a) definirati ciljeve i zadatke kompanije, b) istražiti kako kompanija koristi svoje resurse, c) istražiti posljedice upravnih postupaka i d) napraviti distinkciju između različitih mogućih pravaca djelovanja. *First Bank Minneapolis* pristup, na drugoj strani, identificira ključna područja prema kojima dotična firma ima odgovornost, uključujući javnu sigurnost, prihode, zdravlje, prijevoz itd... Kompanija koja slijedi ovaj drugi

¹⁸⁰ *Audit* u organizacijskoj terminologiji obično označava nezavisnu ocjenu kvaliteta neke usluge, a auditiranje cjelokupni proces dobivanja jedne takve ocjene. (op. prev.)

¹⁸¹ D. Hellriegel, i J. Slocum, *Management*, Reading, MA, Addison-Wesley Publishing Co., 1992, str. 169.

pristup onda će za sebe utvrditi zadatke u svakom od ovih područja te početi empirijsko praćenje svog učinka. Istovremeno ova kompanija može pripremiti Izvještaj o kvaliteti života u zajednici (Community Quality of Life Report), kojim procjenjuje trendove u kvaliteti takozvanih životnih indikatora na svom tržišnom prostoru poput obrazovanja, smještaja, zaposlenja itd... Rezultati *First Bank* pristupa pokazuju napredovanje banke u pogledu ispunjavanja njenih obaveza prema zajednici i pomažu pri utvrđivanju koji su to javni prioriteti uspješno zadovoljeni. Tabela 9. daje prikaz koraka koji se mogu poduzeti tokom društvenog *audita*.

Tabela 9. Proces društvenog *audita*¹⁸²

Koraci	Sadržaj
Utvrđiti društvena očekivanja	Ispitati šta ključne interesne stranke očekuju od kompanije i u kojim područjima
Skicirati mjesto i odgovor kompanije	Utvrđiti gdje firma stoji u odnosu na zahtjeve različitih dioničara i objasniti kako će firma na njih odgovoriti
Izraziti zadatke programa i resurse koji u tu svrhu stoje na raspolaganju	Rasporediti odgovor kompanije na zahtjeve <i>stejkholdera</i> prema programskim područjima i ukratko opisati zadatke za svako programsko područje pojedinačno
Pratiti napredak i implementirati korekcije	Procijeniti mjeru u kojoj su programski zadaci zadovoljeni i izvršiti neophodne korekcije

¹⁸² Ibid.

ETIČKI VODIČ ZA MUSLIMANE PODUZETNIKE

Neke opće smjernice suštinski određuju islamski etički kodeks i u svakodnevnom životu i u poslovnom okruženju. Od muslimana se traži da se ponašaju na islamski dozvoljen način u svojim poslovnim aktivnostima zato što je i Allah, s.v.t., svjedok njihovih transakcija:

Ma šta ti činio i ma šta iz Kur'ana učio, kakav god posao da vi činite, Mi nad vama svjedoci smo, dok god se vi time bavite.[...] ¹⁸³

Ovdje navodimo neke od osnovnih pravila poslovanja kojih muslimani treba da se pridržavaju.

Budi pošten i istinoljubiv!

Poštenje i istinoljubivost svojstva su koja muslimanski poduzetnici treba da kod sebe izgrađuju i prakticiraju. Istina, naprimjer, ima samomotivirajući efekat. U hadisu koji se bilježi u Buharijinom *Sahihu* stoji:

Poslanik, s.a.v.s., rekao je: "Istinoljubivost vodi dobročinstvu, a dobročinstvo vodi u Džennet. Čovjek govori istinu sve dok ne postane istinoljubiva osoba. Laž vodi pokvarenosti (el-fudžur), a pokvarenost vodi u (džehenemsku) vatru, i čovjek govori laži sve dok ga kod Allaha ne upišu kao lažova." ¹⁸⁴

¹⁸³ Kura'n, 10:61.

¹⁸⁴ 'Abdullah, u *Sahih el-Buhari*, hadis br. 6094.

Poštenje i istinoljubivost posebno su važni za muslimanske poduzetnike zbog potrebe da ostvare dobit, na jednoj strani, i kušnje da tokom utvrđivanja cijena preuveličavaju svojstva svojih proizvoda i usluga, na drugoj. Zbog toga je Poslanik, s.a.v.s., kazao:

*Trgovci će na Sudnjem danu biti proživljeni kao grješnici, osim onih koji se budu bojali Allaha, činili dobro i istinu govorili.*¹⁸⁵

Održi datu riječ!

U hadisu koji nam prenosi Ebu Hurejre, r.a., kaže se da je Poslanik, s.a.v.s., rekao:

*“Garantujte mi šest stvari, ja ću vama garantovati Džennet: Kada pričate, govorite istinu, ispunjavajte ono što obećate, sačuvajte ono što vam je povjereno, čuvajte svoja stidna mjesta, obarajte svoje poglede i čuvajte svojeruke od nepravde.”*¹⁸⁶

Voli Allaha više od svog posla!

Mi moramo Allaha voljeti čak i ako moramo žrtvovati sve ostalo. Allah nas u Kur'anu upozorava:

*Ti reci: “Ako su vam očevi vaši, i sinovi vaši, i braća vaša, i žene vaše, i rodbina vaša, i imeci vaši koje ste stekli, i trgovina za koju se bojite da prohode neće imati, i kuće vaše u kojima uživate, draži od Allaha i Njegova Poslanika, i borbe na Putu Njegovu, tada sačekajte dok Allah svoje narednje ne donese!” A Allah neće na Pravu Stazu uputiti narod grješnički!*¹⁸⁷

¹⁸⁵ Tirmizi, Ibn Madže i Darimi bilježe ovaj hadis, a Bejheki ga prenosi u djelu *Šu'ab el-iman* preko El-Bera'a. *Miškat el-mesabih*, hadis br. 2799.

¹⁸⁶ Ebu Hurejre ovaj hadis prenosi od 'Ubade ibn Samita, r.a., a bilježe ga Ahmed i Bejheki. *Miškat el-Mesabih*, hadis br. 4870.

¹⁸⁷ Kur'an, 9:24.

Posluj s muslimanima prije nego
što sklopiš posao s nemuslimanima!

Prema pouzdanim predajama, Poslanik, s.a.v.s., unajmio je mušrika kao vodiča tokom njegovog preseljenja iz Mekke u Medinu, povjeravajući mu na taj način svoj život i imetak. Članovi iz plemena Huza'a, u kojem je bilo i muslimana i nemuslimana, služili su Poslaniku, s.a.v.s., kao izviđači. U hadisu koji prenosi Sa'd ibn Ebi Vekkas, Poslanik, s.a.v.s., savjetuje muslimanima da medicinsku pomoć traže od Harisa ibn Kelede, koji je bio nevjernik.¹⁸⁸ Međutim, kako Sejjid Sabik ističe, ukoliko se u blizini nalazi muslimanski doktor, musliman bi pomoć trebalo da traži od njega/nje i ne treba se obraćati nikome drugom. Isto važi kada neko treba drugoj osobi povjeriti imetak ili s njom uspostaviti poslovnu saradnju.¹⁸⁹

Budi skroman u svom životu!

Muslimani ne smiju voditi ekstravagantan život i moraju pokazivati dobru volju u međusobnim transakcijama.

*O vjernici! Ne jedite imetke jedan drugome na nepošten način! Ali, neka bude među vama trgovine na zadovoljstvo obostrano! I među se se ne ubijajte! Allah je doista prema vama samilostan!*¹⁹⁰

Konsultuj se s drugima u svojim poslovima!

U opisivanju karakteristika onih koji će od Njega dobiti višu i trajniju nagradu, Allah, s.v.t., ističe važnost međusobnog konsultiranja.

¹⁸⁸ Hadis bilježi Ebu Davud, hadis br. 3866.

¹⁸⁹ *Fikh es-sunne*, paragraf 4, str. 4.

¹⁹⁰ Kur'an, 4:29.

*I za one koji se Gospodaru svome odazivaju, i namaz klanjaju, i o stvarima važnoj među se savjetuju, i od onoga čime smo ih Mi opskrbili dijele.*¹⁹¹

Čuvaj se prevare!

Poduzetnici treba da izbjegavaju dvoličnost. A prema drugima bi se trebalo da odnose na jednako pošten i pravičan način kako bi i oni sami željeli da se prema njima drugi odnose.

*Teško onima koji na mjeri zakidaju, koji traže da se navrši kada kupuju od drugih, a kad drugima na litar i kantar mjere, tada zakidaju. Zar ne misle takvi da će zbilja prožvljeni biti!*¹⁹²

Nemoj davati mito!

Nekada se poduzetnici mogu naći u kušnji da ponude mito ili *bakšiš* kako bi ubijedili drugu stranu da im pruži posebne usluge ili im dozvole da njihovi nepošteni postupci prođu nekažnjeno. Podmićivanje je u islamu strogo zabranjeno.

*Božiji Poslanik, s.a.v.s., prokleo je onoga ko daje mito i onoga ko mito uzima.*¹⁹³

Pravedno postupaj!

Opći princip koji važi za sve transakcije, uključujući i one koje se tiču poduzetništva, jeste princip pravednosti ili *'adla*. Allah, s.v.t., ističe ovaj momenat u Kur'anu:

*Niti ćete zlodjelo nanositi, niti će vam zlodjelo nanoseno biti!*¹⁹⁴

¹⁹¹ Kur'an, 42:38.

¹⁹² Kur'an, 83:1-4.

¹⁹³ Hadis prenosi 'Abdullah ibn 'Amr ibn el-'As. Bilježi Ebu Davud, hadis br. 3573.

¹⁹⁴ Kur'an, 2:279.

Kod primjene ovog etičkog vodiča, muslimanski poduzetnici mogu konsultirati listu pitanja iz tabele 10. kako bi provjerili etičnost neke odluke. Pitanja na ovom spisku¹⁹⁵ zasnovana su na etičkoj filozofiji islama, ali izbjegavaju nivo apstrakcije koji je tipično povezan s moralnim mišljenjem.

Tabela 10. Spisak za procjenu etičnosti poslovne odluke¹⁹⁶

1. Jeste li precizno definisali problem?
2. Kako bi definirali problem da se nalazite na drugoj strani ograde?
3. Prije svega kako je došlo do ove situacije?
4. Kome i čemu dugujete svoju odanost kao pojedinac i član ove organizacije?
5. Kakav je vaš *nijet* ili namjera kad donosite ovu odluku?
6. Kako ova namjera stoji u odnosu na vjerovatne rezultate?
7. Kome vaša odluka ili postupak pomaže ili nanosi štetu?
8. Možete li o problemu razgovarati s involviranimima strana-ma prije nego što donesete odluku?
9. Jeste li sigurni da će vaš stav i nakon dužeg perioda biti ispravan onoliko koliko izgleda sada?
10. Možete li bez bojazni svoju odluku ili postupak obznaniti pred vašim šefom, vijećem direktora, saradnicima, podređenim, porodicom, društvom u cjelini?
11. Šta je simbolički potencijal vašeg postupka ukoliko je ispravno shvaćen? A šta ukoliko je pogrešno shvaćen?
12. Pod kojim okolnostima biste sebi dopustili izuzetke u vašem stavu?

¹⁹⁵ Preuzeto iz Laura Nash, "Ethics without the Sermon", u: Peter Marsden and Jay Shafritz (eds.), *Essentials of Ethics*, New York, Penguin, str. 38-61.

¹⁹⁶ Preuzeto uz dopuštenje *Harvard Business Review*. Dio iz "Ethics without the Sermon", Laura L. Nash, novembar-decembar 1981, Copyright © 1981.

KAZNA I POKAJANJE ZBOG NEETIČNOG PONAŠANJA

NEMA PRISILE U ETIČNOM PONAŠANJU

Baš kao što u vjeri nema prisile, tako neko ne može prakticirati dobročinstvo prema poslovnim saradnicima pod prisilom. Muslimani moraju izabrati da budu etični i to je razlog zašto nam je Allah, s.v.t., dao slobodu volju. Iako smo rođeni u stanju *fitre*, mi kasnije odabiremo svoj *din*. Kada se neko nedozvoljeno ponaša nakon dostizanja dobi punoljetstva, prije primjene bilo kakve kazne (*hadd*) treba prvo ispitati zašto tako postupa. On se neetično ponašao možda zbog olakšavajućih okolnosti, pa kaznu ne bi trebalo primijeniti. Poslanik, s.a.v.s., isticao je važnost odgađanja i posredovanja prije primjene kazne.

*Ukoliko posredujete, bit ćete nagrađeni.*¹⁹⁷

Ukoliko bi istraživanje okolnosti neetičnog ponašanja pokazalo da je dotična osoba odgovorna za određeni prekršaj, onda se društvo ne može kritizirati za primjenu adekvatne kazne nad njim. Međutim, kazna nije toliko kazna u cilju pukog kažnjavanja. U islamskoj etici, kazna koju društvo primijeni više ima svrhu popravljavanja okrivljene stranke i zaštite društva u cjelini od uticaja njenog nedjela. Ako se musliman koji je kažnjen za neetično ponašanje pokaje i ispravi svoje ponašanje, njega ne treba više uznemiravati

¹⁹⁷ Hadis prenosi Mu'avija. Bilježi Ebu Davud, hadis br. 5113.

zbog ranijeg ponašanja. On ne bi trebalo da bude odbačen od društva barem iz dva razloga. Prvo, Allah, s.v.t., je taj koji daje oprost i milost. On u Kur'anu kaže:

*A ako se nakon svog zlodjela pokaje, i ako se popravi, pa, Allah će i njemu oprostiti. Allah, doista, grijeha prašta i samilostan je.*¹⁹⁸

Drugo, nakon što se musliman koji je prethodno grijeshio istinski pokaje, on je opet dio *ummata*.

Ikrime prenosi od Ibn 'Abbasa, r.a., da je Allahov Poslanik, s.a.v.s., rekao: "Allahov rob, dok čini blud, nije vjernik; kradljivac, dok krade, nije vjernik; onaj ko pije alkohol, dok ga pije, nije vjernik; (ubica), dok ubija, nije vjernik."

*Ikrime kaže: "Upitao sam Ibn 'Abbasa: 'Kako se povuče vjerovanje (iman) iz njega?' 'Ovako' – odgovori je i spleo svoje prste, a zatim ih odvojio, dodavši: 'Ali ako se pokaje, vrati mu se ovako' – pa je ponovo spleo svoje prste."*¹⁹⁹

FILOZOFIJA KAZNE U ISLAMU

Nakon što se *iman* vrati osobi koja je počinila grijeh, njeno uznemiravanje je zabranjeno.

*Poslanik, s.a.v.s., je rekao: "Vrijedati muslimana je fisk (gri-jeh) a ubiti ga kufr (nevjerstvo)."*²⁰⁰

Stoga je obaveza muslimana ponašati se na jedan etičan način. Ukoliko pogriješi, treba dobiti kaznu koju zaslužuje, osim ako postoje olakšavajuće okolnosti. Nakoš što bude kažnjen, on je opet dio *ummata* ako se pokaje. Zbog toga ga ne treba proganjati zbog prethodnog grijeha.

¹⁹⁸ Kur'an, 5:39.

¹⁹⁹ *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-hudud", hadis br. 6809.

²⁰⁰ Hadis prenosi 'Abdullah ibn Mes'ud, *Sahih el-Buhari*, "Kitab el-iman", hadis br. 48.

ISKUSTVA, VJEŽBE I UPITNICI

ETIČKA DILEMA REDŽEPA SALEHA²⁰¹

Važno etičko pitanje postavljeno je u julu 1990. na sastanku Odbora direktora u kompaniji Saleh Pipe Building, Inc. U to vrijeme ovaj proizvođač cijevi i druge specijalizirane opreme za naftne rafinerije, u porodičnom vlasništvu, imao je godišnju zaradu u iznosu od 300 miliona američkih dolara. Prema Redžepu Salehu, izvršnom direktoru ove kompanije, evo šta se dogodilo tokom ovog sastanka.

“U momentu kada je naš julski sastanak trebalo da počne, osjećao sam se prilično zadovoljnim. Zvanični rezultati za 1990. bili su prilično bolji od očekivanih. Iako se Turska nalazila u sredini globalne recesije, naša firma ostvarila je iznenađujuće dobre rezultate u prvoj polovini 1990. godine. Nisam bio previše zabrinut stanjem turske ekonomije zbog nekih potencijalno unosnih projekata u inostranstvu.

Nekoliko godina prije toga, Odbor direktora predložio je našim vodećim menadžerima da proširuju prisustvo kompanije na stranim tržištima. Od tada smo sagradili i servisirali nekoliko rafinerija u Meksiku i Maleziji. Obećavajuća ulaganja u jednoj zemlji trećeg svijeta, kojim sam se radovao, ovdje ne mogu imenovati zbog razloga koji će uskoro biti poznati. Putovao sam nekoliko puta u ovu zemlju i na kraju

²⁰¹ Ovaj slučaj konstruiran je na osnovu materijala objavljenog u *Fortune*, 1976.

došao do ugovora prema kojem bismo obezbijedili opremu i obuku lokalnog kadra kako bismo omogućili domaćoj rafineriji nafte da se razvija i učvrsti svoje aktivnosti. Zauzvrat, mi bismo dobili suštinski jednakopravan položaj u ovoj kompaniji. Najbolji dio dogovora bio je to što naša firma nije morala uložiti nikakav novac.

Postojao je, međutim, jedan problem u vezi s ovim projektom. Menadžer ove naftne rafinerije otvoreno mi je priznao da daju novac vlastima u svojoj zemlji da bi mogli nastaviti da rade posao. Znao sam da se nekoliko članova Odbora neće složiti da poslujemo s ovom kompanijom, ali nisam očekivao ozbiljne prigovore u tom pogledu s obzirom na prilično depresivno stanje globalne ekonomije. Etičko ponašanje strane kompanije činilo se irelevantnim koliko bi to bilo da su od nas samo kupovali opremu. Pored toga, iako su zakoni ove zemlje zabranjivali podmićivanje, tamo je to bila česta pojava.

Nakon što sam na sastanku iznio svoj prijedlog, kratko sam spomenuo komplikacije oko isplate ove vrste. Onda sam tražio saglasnost za dozvolu da se prijedlog i službeno dostavi pred Odbor. Saglasnost je data i podržana, i sve se glatko odvijalo dok iznenada nije ustao Abdullah Cengel (pravnik i moj prijatelj iz medresanskih dana) i počeo ukazivati na etičke probleme u vezi s poslovanjem s kompanijom koja podmićuje svoju vlast. Nisam shvatao zašto bi naša kompanija bila neetična ukoliko samo posjeduje dionice u jednoj neetičnoj kompaniji. U početku nisam shvatio da će se Abdullah protiviti sporazumu. Onda su i drugi članovi počeli pokazivati sličnu zabrinutost. Jedan od članova Odbora predložio je osnivanje nove firme za prodaju koja bi se bavila isplatama novca, ostavljajući nas da slobodno učestvujemo u projektu s predmetnom stranom kompanijom. Mnogi čla-

novi odbora odbacili su ovaj prijedlog, koji bi samo značio prikrivanje problema.

Abdullah je neumorno prigovarao na projekt, govoreći: "Nije me briga postoji li ili ne zakonsko razotkrivanje slučaja. Mi smo muslimani koji rade za muslimansku kompaniju. Odgovorni smo Višem Autoritetu! Ne želim da Saleh Pipe Building Inc. učestvuje u kompaniji koja daje novac svojim vlastima, i to je to." Ljut zbog onog što sam čuo, uzvratio sam sljedećom primjedbom: "Zar ne shvataš da ćemo ukoliko usvojimo takvu politiku biti izbačeni s polovine zemaljske kugle? Zar ne shvataš da naši konkurenti u Evropi, Japanu i Koreji neće imati takvih etičkih dilema i da će nas zauvijek izbaciti s ovog tržišta? Šta se desilo s našom politikom međunarodne ekspanzije? Želiš li da naša kompanija bankrotira? Bez pristupa globalnom tržištu ne možemo preživjeti!"

TEST ETIČNOSTI²⁰²

Mnoge situacije u našem svakodnevnom poslovnom životu nisu jednostavna pitanja dobrog ili lošeg, nego su prije u sivoj zoni. Kako bismo ilustrirali zbunjujući dijapazon moralnih dilema s kojima se muslimani suočavaju, ovdje vam nudimo jedan "nenaučni" test provjere. Nemojte očekivati da ćete postići visoke rezultate. To nije svrha testa, nego se okušajte da biste vidjeti gdje se nalazite. Molimo Vas da Vaše odgovore na testne tvrdnje upišete na sljedeći način:

²⁰² Ovaj instrumentarij uz dopuštenje preuzet je iz: G. Rein Lowel, "Is your (Ethical) Slippage Showing?", *Personnel Journal*, September 1986.

Način bodovanja:

ČS = Čvrsto se slažem S = Slažem se

N = Ne slažem se ČNS = Čvrsto se ne slažem

	TVRDNJE	ČNS	N	S	ČS
1.	Od uposlenika ne treba očekivati da prijavljuju svoje saradnike zbog grešaka.	0	1	2	3
2.	Postoje okolnosti kada se menadžer ne mora obazirati na kršenje ugovora i sigurnosti da bi nastavio s poslom.	0	1	2	3
3.	Nije uvijek moguće imati preciznu evidenciju troškova, pa je nekada neophodno prikazati aproksimativne brojke.	0	1	2	3
4.	Postoje situacije kada je uvredljive podatke potrebno prikriti od nadređenih.	0	1	2	3
5.	Treba da radimo ono što naši menadžeri od nas traže iako možda sumnjamo da li je to ispravno ili ne.	0	1	2	3
6.	Nekada je neophodno obavljati lične poslove tokom radnog vremena u kompaniji.	0	1	2	3
7.	Nekada je dobar psihološki pristup postaviti ciljeve iznad uobičajenih ukoliko će to pomoći u poticanju višeg ulaganja napora od prodajnog sektora.	0	1	2	3
8.	Naveo bih "očekivani" datum isporuke da bih dobio narudžbu pošiljke.	0	1	2	3

9.	Ispravno je koristiti telefonsku liniju kompanije namijenjene za razgovore s dalekim destinacijama za lične potrebe sve dok se ne radi o dugotrajnim pozivima.	0	1	2	3
10.	Menadžment mora biti usmjeren prema ciljevima; zbog toga, cilj opravdava sredstva.	0	1	2	3
11.	Ako je u kompaniji potrebna politika koja podrazumijeva zabavu i zaoblazhenje zakona da bi se dobio neki veliki projekt, ja bih to dozvolio.	0	1	2	3
12.	Izuzeci u pogledu politike i procedura kompanije način su života.	0	1	2	3
13.	Ukoliko mušterija preplati svoj račun, to je uredu. Ako, međutim, plati manje od iznosa računa, to treba odmah ispitati.	0	1	2	3
14.	Prihvatljiva je povremena upotreba firme za lične i društvene aktivnosti.	0	1	2	3
15.	Odnositi kući imovinu kompanije (olovke, papir, kasete itd.) u svrhu lične upotrebe dozvoljena je sitna korist.	0	1	2	3

Ključ bodovanja:

Čvrsto se ne slažem = 0

Ne slažem se = 1

Slažem se = 2

Čvrsto se slažem = 3

Ukoliko je vaš ukupni rezultat 0, onda imate izrazito snažne etičke vrijednosti.

Ukoliko je vaš ukupni rezultat između 1 i 5, onda su vaše etičke vrijednosti relativno snažne.

Ukoliko je vaš rezultat između 6 i 10, onda imate donekle snažne etičke vrijednosti.

Ukoliko je vaš ukupni rezultat između 11 i 15, onda imate dobre etičke vrijednosti.

Ukoliko je vaš ukupni rezultat između 16 i 25, onda imate prosječne etičke vrijednosti.

Ukoliko je vaš ukupni rezultat između 26 i 35, onda trebate raditi na popravljanju vašeg etičkog kodeksa.

Ukoliko je vaš rezultat 36 ili viši, onda brzo popuštate pred etičkim izazovima i trebate pomoć da biste ponovno uspostavili etički kodeks.

KOMPANIJA ZA ISTRAŽIVANJE NAFTE I GASA (OGEL), MALEZIJA, LTD.

Cary Redd zamišljeno je pušio cigaretu u svojoj luksuzno opremljenoj kancelariji na 14. spratu OGEL nebodera u centru Penanga. Prekrasni zalazak sunca obasjavao je more i uveseljavao ga nakon dnevne tropske vrućine. Kao Upravni direktor OGEL-a, odgovoran za područje Malezije, pisao je tromjesečni izvještaj Georgu Dahlu, zamjeniku predsjednika međunarodnog odjela smještenog u OGEL-ovom sjedištu u New Yorku.

“Slučaj Anwara Ahmada veoma je složen. Nikada prije nisam naišao na problem poput ovog. Moj drugi prekooceanski zadatak u Njemačkoj bio je isuviše lagan u poređenju s onim sa čim se suočavam ovdje. Tamo, u Njemačkoj, pošto-

vali su autoritet OGEL uprave. Kad god sam od njih tražio da nešto učine, oni bi trčali da to i izvrše – bez postavljanja ikakvih pitanja. Čak i kada sam tražio da rade tokom nedjelje, sve dok su bili plaćeni za prekovremeni rad, nisu prigovarali. Ovdje, nisam siguran je li problem u Anwaru Ahmadu ili malajskoj kulturi.

Jedan od zadataka koji sam ovdje dobio bio je da lociram i obučim Malajce koji su imali potencijal za najviša upravna mjesta u kompaniji. Anwar Ahmad jedan je od najinteresantnijih pripravnika. Na prethodnim zadacima dobro se pokazao kao terenski inspektor i, nedavno, kao podružni upravni asistent. Upućen je na Program za izvršni menadžment na Univerzitetu Stanford i uspješno ga je završio. Shodno tome, njega i nekoliko drugih obećavajućih Malajaca uključio sam u brzu proceduru prema kojoj bi u narednih pet godina postali OGEL-ovi regionalni menadžeri.

Ono što sam previdio bilo je da su svi ovi malajski pripravnici muslimani. Kao što Vam je možda poznato, revnost za islam ovih dana u Maleziji je sve intenzivnija, što se jednim dijelom događa i zbog globalnog buđenja islama. Još od vremena kada je Iran svrgnuo Šaha, muslimanske zemlje nisu iste. Ovdje islamski pokreti opstruiraju Program malezijanizacije koji provode aktuelne vlasti u zemlji.

OGEL želi da njegovi menadžeri vjeruju u kulturu ove korporacije kako bi osigurao konzistentnost ponašanja diljem svojih odjela u inostranstvu. Malajski stažisti koje smo odabrali ne uklapaju se u profil tipičnog OGEL menadžera. Ustvari, moj raniji razgovori s Anwarovim šefom pokazuju da on trenutno nije spreman za unapređenje bez dodatne obuke iz finansija, komunikacija i kadrovske politike. Zašto? Zato što je odbio zadatke čiji je cilj bio unaprijediti njegove menadžerske sposobnosti. Naprimjer, nedavno sam ga htio

zadužiti za novi projekt istraživanja nafte. Odbio je ovaj posao zato što bi jedan od njegovih zadataka bio da od banaka traži finansijska sredstva, a takvo finansiranje podrazumijeva kamatu. Šta da radim? Ukoliko Anwar i drugi malajski pripravnici ne budu napredovali na korporacijskoj ljestvici, mogli bi se žaliti vlastima. Naše šanse za učešće u natječajima za buduće istraživačke projekte bilo na kopnu ili moru bile bi dovedene u pitanje.

Ukoliko bi se od mene tražilo da pokažem na izvor problema, rekao bih da je Anwar suviše privržen islamu da bi bio uspješan OGEL-ov kadar. Neki imami nedavno su na televiziji izjavili da muslimanski narodi treba da se čuvaju vesterniziranja svoje kulture i ekonomije. Moje iskustvo s Anwarom potvrđuje da je preokupiran ovim pitanjem. Naprimjer, nedavno me pitao: 'Može li musliman praktisirati tehnike modernog finansiranja a da pri tome ne kompromitira svoja temeljna uvjerenja?' Moj odgovor bio je direktan: 'Anwar, OGEL-ov posao nije religija! Mi svo ovdje da bismo popravili ekonomsku osnovu tvoje zemlje. Možemo to uraditi skupo s timom iz inostranstva, ili možemo obučiti obećavajući domaći kadar poput tebe da posao obave uspješnije i jeftinije. Ovdje je u pitanju budućnost tvoje zemlje. Misliš li da mišljenje nekih tradicionalnih vjerskih predvodnika treba diktirati napredak tvoje zemlje?' Bespotrebno je kazati da Anwar i ja još uvijek nismo završili ovu raspravu.

Pa ipak, Anwar je simpatična osoba. Osim u pogledu vremena kad je odsutan zbog molitve, pokazao se kao savjestan uposlenik. Međutim, da li on ima ono što je potrebno da bi bio OGEL-ov izvršni kadar? Da nije naših osjetljivih odnosa s malezijskim vlastima i njihovog insistiranja na malezijanizaciji, prisilio bih ga da prihvati OGEL-ove vrijednosti i uvjerenja ili bih ga zamolio da napusti kompaniju. Nažalost,

svako takvo otpuštanje s posla vjerovatno bi privuklo pažnju vlasti i nekih od imama glasnijih u javnosti. Oni bi lahko mogli javno mnijenje okrenuti protiv nas, pa bismo svoja istraživačka prava morali ustupiti drugim konkurentima. Na kraju, pogledajte šta Alžir radi Francuzima! OGEL ne može sebi priuštiti da razljuti lokalne vlasti.

Onako kako to ja vidim, situaciju s Anwarom Ahmadom možemo riješiti na jedan od sljedećih načina:

- Odgoditi Program malezijanizacije dok ne pronađemo pripravnike koji su oduševljeniji kulturom i imidžom OGEL-a te ih unaprijediti prije Anwara.
- Preoblikovati program obuke kako bi uključio kulturološke faktore, poput islama, i redefinisati opis poslova budućih malajskih menadžera kako bi inkorporirao i ove faktore.
- Postepeno otpustiti sve malajske uposlenike koji odbijaju učestvovati u programima obuke za menadžment bez obzira na razloge takve njihove odluke.
- Učiniti skupim za malajske uposlenike neprihvatanje obuke za menadžment. To se može lahko postići kroz ponudu značajnih poticaja za učešće u programima obuke, kao što su skupi automobili kompanije, bonusi za uspješno okončanje programa ili brzo unapređenje nakon uspješnog okončanja treninga.

Šta biste od spomenutog Vi preporučili? Imajte na umu da vrijeme ističe, a Anwar treba uskoro biti intervjuisan u vezi s njegovom spremnošću da učestvuje u sljedećem krugu programa obuke.”

MOŽETE LI PROĆI OVAJ ISPIT ZA POSAO?²⁰³

Sekcija A

1. Šta biste uradili da Vaše dijete dođe kući s predmetom koji je pokupilo negdje u trgovini?
 - a. Odveo/la bih ga nazad u trgovinu.
 - b. Dobro bih s njim porazgovarao/la.
 - c. Poslao/la bih ga nazad u trgovinu.
 - d. Nijedno od navedenog.

Sekcija B

DA NE

1. Kad biste vidjeli drugu osobu kako krade na poslu, da li biste je prijavili šefu?
2. Jeste li ikada osjetili gađenje prema sebi zbog toga što ste uradili nešto nepošteno?
3. Je li Vam posebno važno da budete osoba od povjerenja?
4. Je li krađa iz vlastite kompanije česta pojava u današnja vremena?
5. Je li Vam neko od saradnika u firmi ikada rekao da možete prevariti firmu?
6. Mislite li da ljudi koji kradu rade to zato što uvijek moraju?
7. Joe je uvijek radio dokasno a da nije bio i plaćen za to. Mislite li da bi bilo ispravno da iz blagajne uzme svoju naknadu?

²⁰³ Preuzeto iz: Newsweek, 5 May, 1986. "Can you Pass this Job Test?", *Newsweek*, Inc. Sva prava pridržana. Ponovno štampano uz dopuštenje.

Sekcija C

DA NE

1. Kad ste u krivu, da li to obično priznate?
2. Da li ikada brinete o tome šta drugi misle o Vama?
3. Da li ste ikada varali u školi?
4. Jeste li ikada razmišljali da prevarite nekoga oko nečega?
5. Jeste li ikada slagali nastavniku ili policajcu?
6. Jeste li ikada nešto ukrali od poslodavca?
7. Jeste li ikada pogledali u ogledalo i poželjeli da možete nešto promijeniti u vezi sa sobom?

Sekcija D

DA NE

1. Jeste li uvijek iskreni u vezi sa sobom?
2. Jeste li ikada pomislili da pokušate nešto ukrasti?
3. Jeste li ikada na vašem poslu napravili grešku koja je koštala vašeg poslodavca?

Sekcija E

DA NE

1. Vjerujete li da prevara nije loša kao i krađa?
2. Jeste li ikada željeli da budete poznati?
3. Mislite li da ste nekada previše poštteni?
4. Vjerujete li da je svako nepošten u određenoj mjeri?
5. Slažete li se sa tvrdnjom "jednom lopov, uvijek lopov"?

VJEŽBA ETIČKIH ULOGA: SAMIJEVE AVANTURE

Hasan je mladi carinik na Mauricijusu. Dolazi iz relativno siromašne porodice i prošao je ogromne prepreke kako bi došao do trenutne pozicije. Odličan je radnik, i sanja o unapređenju na mjesto nadzornika. Unapređenje na ovo mjesto zahtijeva da dobije najviše ocjene na Ispitu za državnu službu.

Prije nekoliko godina, dok je bio u srednjoj školi, Hasan je radio dan-noć kako bi pomogao svojoj porodici. Sami, kolega iz razreda, pomagao bi Hasanu tako što bi mu pozajmljivao svoje knjige. Čak bi dijelio ručak s Hasanom, koji je umirao od gladi. Od tada su Hasan i Sami postali izuzetno dobri prijatelji. Sami dolazi iz iste srednje škole kao Hasan, prosječan je carinik, i također želi postati nadzornik. Međutim, sa svojim dosadašnjim učinkom na poslu i navikama za učenje, teško da će Sami na Ispitu za državnu službu postići visok rezultat.

Ostalo je samo dvije sedmice do ispita. Hasan uči naporno kad mu u posjetu dolazi Sami. Stariji državni službenik zadužen za održavanje Ispita za državnu službu spreman je za solidnu sumu "podučavati" mlade carinike. Dotični službenik tvrdi da su raniji carinici koje je podučavao postizali izuzetno visoke rezultate na ispitu, te da su nakon toga bili unaprijeđeni na mjesto nadzornika. Sami je već imao časove pripreme kod ovog službenika. Zato što si mu prijatelj, Sami želi da dobiješ istu priliku.

Zamisli da si na Hasanovom mjestu.

1. Da li bi prihvatio Samijevu ponudu i platio službeniku za časove “podučavanja”?

Da Ne Zašto da ili zašto ne?

2. Hoćeš li službenika prijaviti policiji? Da Ne
Zašto da ili zašto ne?

BIBLIOTEKA POSEBNA IZDANJA

Rafik Issa Beekun profesor je menadžmenta i strateškog planiranja na University of Nevada. Predavao je i na Temple University kao i na University of Texas. Uže oblasti njegova interesovanja jesu strateški menadžment, poslovna etika i liderstvo. Autor je brojnih naučnih radova iz oblasti menadžmenta i poslovne etike te knjiga *Leadership: An Islamic Perspective* (u koautorstvu sa Jamalom Badawijem), *Islamic Business Ethics* i *Strategic Planning and Implementation for Islamic Organizations*.

* * *

Ideja aktivne participacije čovjeka u materijalnom svijetu dio je koncepta *tezkiye*, odnosno napretka i čišćenja, i važna je u kontekstu islamske ekonomske teorije.

* * *

S obzirom da musliman na sve na svijetu gleda kao na nešto što pripada Allahu, s.v.t., istom Gospodaru kojem i on sam pripada, on ne može biti pristrasan u svom razmišljanju i ponašanju.

* * *

Kvaliteta umjerenosti znatno je više od puke karakteristike prirode. To je jedno dinamičko svojstvo za koje se svaki musliman treba boriti u svom životu. Upravo ovu potrebu za balansom i ravnotežom Allah, s.v.t., naglašava kada islamski *ummet* opisuje kao „zajednicu sredine“ ili *ummeten vesaten*.

* * *

Nekada se poduzetnici mogu naći u kušnji da ponude mito ili bakšiš kako bi ubijedili drugu stranu da im pruži posebne usluge ili im dozvoli da njihovi nepošteni postupci prođu nekažnjeno. Podmićivanje je u islamu strogo zabranjeno.

ISBN 978-9958-022-11-1

9 789958 022111

www.cns.ba

ISBN 978-9958-23-398-2

9 789958 233982

www.elkalem.ba